

Madarász Aladár* – Valentiny Pál

Vállalkozás, vállalatelmélet, vállalattörténet

*Arthur Cole, Alfred Chandler és Ronald Coase
– változatok „paradigmateremtésre”*

Vállalkozás, vállalatelmélet, vállalattörténet – alighanem rosszul választottak címet a szerzők, hiszen a három szó monoton kopogása fölöslegesen erősíti azt, ami enélkül is elég nyilvánvaló: összefüggő, közös gyökerű fogalmakkal van dolgunk. Vagy mégsem? Ha ugyanezt angolul fogalmazzuk meg, az egyhangúság azonnal szétfoszlik: *entrepreneurship, theory of the firm, business history* – e kifejezések kapcsolata már korántsem tűnik annyira magától értetődőnek.¹ Miért nem használ az angolszász irodalom ugyanúgy közös fogalmat, miként alakult ki és milyen jelentősége van a terminológia ilyen szétágazásának – e kérdések végiggondolásának szükségessége azon a vállalattörténeti konferencián vált számmunkra nyilvánvalóvá, amelyre 2014 őszén került sor az MTA BTK TTI Újkori Témacsoportjának és az MTA Gazdaságtörténeti Albizottságának rendezésében.² Noha mind Gyáni Gábor, mind Kövér György bevezetője utalt a *business history* magyarországi recepciójának korábbi nehézségeire és a kilencvenes évektől jelentkező első eredményeire, e bevezetők keretében az itt megfogalmazott kérdés kifejtése természetesen nem volt elvárható. Ebben a tanulmányban kísérletet teszünk arra, hogy az eszme- és fogalomtörténet, az intellektuális biográfia és az intézménytörténet eszközeit felhasználva vázlatosan bemutassuk e három fogalom kialakulásának és értelmezésének *néhány mozzanatát* a 20. század első felének közgazdasági elméletében és gazdaságtörténeti irodalmában. Az időbeli határok kijelölésében részint elméleti szempontok játszottak szerepet,³ részint az a körülmény, hogy a szerzők egyike korábbi írásában⁴ foglalkozott a vállalkozó

* Szeretnék köszönetet mondani M. Hacoen professzornak (Duke University) a kutatáshoz nyújtott segítségéért, és Klement Juditnak (ELTE BTK Atelier), hogy önzetlenül rendelkezésemre bocsátotta a témával kapcsolatos kéziratát (Klement 2012b). A kutatásban felhasználtam az OTKA 109460 jelű programjának támogatását.

¹ Csak egyetlen példa: a Budapesti Corvinus Egyetem tanrendjében szereplő kurzus magyar címe: Vállalkozás- és vállalat-történet, angolul ugyanez Business and Company History.

² A Klement Judit által szervezett konferencia összefoglalója: <http://ujkor.hu/betekinto/vallalat-tortenet> – utolsó letöltés: 2015. október 8.

³ Hans Landström és Mats Benner tanulmánya szerint a vállalkozással foglalkozó kutatások első korszakában, 1870 és 1940 között a közgazdaságtan volt meghatározó, ezt követte 1940–1970 között a társadalomtudományi korszak, majd 1970-től a menedzsmenttanulmányok időszaka (Landström–Benner 2010: 19–28).

⁴ Madarász 2014. A közgazdaságtan vállalkozófogalmának áttekintését lásd Klement 2012a.

fogalmának kialakulásával a 17. századtól Joseph Schumpeterig és Werner Sombartig, így ez a szöveg e korábbi tanulmány folytatásának is tekinthető. Az első két fejezetben a Harvard Research Center in Entrepreneurial History létrejöttét övező vitákat próbáljuk rekonstruálni, alámerülve a kliometriai forradalom hulláma által elsöpört „régii jó gazdaságtörténet” világába, majd a harmadik és negyedik rész a vállalat-történet és a vállalatelmélet két ikonikus alakja, Alfred Chandler és Ronald Coase munkásságát veszi vázlatosan szemügyre.

Előzményként mindenképpen meg kell említeni, hogy Hanák Péter 1968-ban az üzemtörténet problémáiról szólva már érdemben tárgyalta a Norman Gras és Arthur H. Cole nevével fémjelzett *business history* és *entrepreneur history* jellemzőit és különbségét, még ha fejtegetését sommásan (noha, mint látni fogjuk, nem minden alap nélkül) azzal zárta is le, hogy „célja [...] a dolgozók, a publikum meggyőzése a magánvállalkozás előnyeiről [...] tudományos apparátussal, történetírói szinten is a tökéletes propaganda eszköze”.⁵ Ránki György viszont 1977-ben egy lábjegyzetben említette az „1950-es években az amerikai gazdaságtörténet-írásban nagyon elterjedt business history vagy entrepreneur history” irányzatát, amely a „propagandisztikus leírásokon túl” elméleti bázisát Schumpertől nyerte, és amelynek „kapcsolatát a gazdaságtörténettel A. Cole fejtette ki”.⁶

IDENTITÁSKERESÉS BUKTATÓKKAL, AVAGY A KÉTPETÉJŰ IKREK

2014-ben került fel az internetre az a tankönyvtervezet, amely a Soros György által alapított Institute of New Economic Thinking keretében úgy akarja tanítani a közgazdaságtant, hogy figyelembe veszi azt, „ami az utolsó három évtizedben történt”. A második fejezet a technológiai változást, az innovációt és a stagnálásból a gyors növekedésbe való történeti átmenetet tárgyalja, s a szerző, az Oxfordban tanító kiváló gazdaságtörténész, Kevin O’Rourke az új technoló-

⁵ Az 1979-ben lényegében változatlanul újraközölt tanulmány Hanák 1979: 49. A viszolyogtató terminológia mögötti valós problémát jól illusztrálja az a fiktív levél, amely 1955-ben jelent meg a *Punch* című angol satirikus hetilapban. A levélben egy társaság illetékes sorolta fel, milyen pontokon kell változtatnia a cég történetét író kutatonak a szövegben. A lista így kezdődött: „Szükségtelen megemlíteni, hogy az alapítók a börtönben ismerkedtek össze.” A „hétpróbás és aljas gazemberek” törlendő, helyette: „némiképp unortodox és merész gondolkodású személyiségek” szerepeljen (*Punch* 1955. augusztus 3. 125). Lásd Briggs 1957; Coleman 1987; Supple 1962.

⁶ Ránki 1977: 90–91. Ernst Breisach 1983-ban (magyarul 2004-ben) kiadott historiográfiai monográfiája viszont külön adott számot a Gras képviselte üzleti történetírásról, és a Cole nevéhez köthető vállalati történetírásról, bár a kettő közötti különbséget neki sem sikerült világossá tennie: az első a „vállalatok tanulmányozására összpontosított”, a második az „üzleti életet még szorosabban ágyazta az amerikai élet szélesebb összefüggéseibe” (Breisach 2004: 365). Kövér György két – szövegében egymást részben átfedő – tanulmánya a modern gazdaságtörténet-írás fejleményeit bemutatva, a „(neo)institucionalista közgazdaságtan hatására a hetvenes-nyolcvanas években kialakult új vállalat-történet” kapcsán Chandlert és a tranzakciós költségek kérdéskörét állítja előtérbe, az előzményekre csupán annyiban utal, hogy az 1928-ban létrejött amerikai folyóirat, a *Journal of Economic and Business History* címválasztását az *Annales*-hoz képest „sokkal pragmatikusabb, üzletorientáltabb jellege” magyarázta (Köver 1999, 2003).

gia első alkalmazójaként, az új vállalat létrehozójaként a schumpeteri vállalkozót definiálja, aki a kapitalizmus dinamikájának kulcsszereplője.⁷ Néhány évvel korábban ugyanő volt az egyik szerkesztője annak a kétkötetes gazdaságtörténeti tankönyvnek, amely a modern Európa 1700-tól a jelenig ívelő pályáját vette szemügyre, igyekezve szintetizálni a történeti kutatások és a modern növekedési elméletek szemléletét és megállapításait.⁸ E munka első kötetének második fejezete (szerzői Joel Mokyr és Hans-Joachim Voth) tárgyalja az 1700 és 1870 közötti gazdasági növekedést, azt a korszakot, amelyben Európa kitört a malhusi csapdából, és belépett a rendszeres gazdasági növekedés solowi világába. A szövegben a vállalkozó a szó szoros értelmében zárójelbe kerül, csupán egyetlen alkalommal említik, mint az információ- és tudásáramlás, a *savants* és a *fabricants* közötti interakciók egyik résztvevőjét, de a növekedés folyamatában nincs semmiféle meghatározó jelentősége, a tárgymutatóban sem szerepel (hasonlóképpen a *firm* és a *business* sem), szemben olyan fogalmakkal, mint a türelmi tőke (*patience capital*) vagy az úriemberi viselkedésmód. Úgy látszik, a vállalkozó fogalmának a múlt század hatvanas és hetvenes éveiben gyakran emlegetett megfoghatatlansága ma is jelen van.⁹ Ez a bizonytalanság nemcsak a közgazdaságtan, a gazdaságtörténet és a vezetéstudomány narratívái közötti eredményes kommunikációt nehezíti továbbra is, de azt is akadályozza, hogy koherens módon lehessen tárgyalni az újra a történeti vizsgálódások fókuszába került kapitalizmus jellemzőit, hiszen a vállalkozóval a változás egyik ágense kerül homályba.¹⁰ A kapitalizmus történetének vonzereje abból a tág perspektívából fakad, hogy át akarja fogni a gazdaság-, társadalom-, kultúra- és eszmetörténetet, hogy „visszahozza a politika és a hatalom kérdéseit a gazdaság- és vállalattörténetbe”, és hogy visszanyúl Marx, Weber és Schumpeter tradíciójához, a történelmi szintézis és analízis kontinentális hagyományához. Témánk szempontjából különösen figyelemreméltó, hogy a kapitalizmustörténet újraírását sürgető fiatal történészek egyike, L. Hyman éppen a *business history* eddigi paradigmájának meghaladását várja a kapitalizmus történetétől: „Chandler *The Visible Hand* című könyve az egyetlen, amit a legtöbb történészhallgató továbbra is olvas a *business history* témakörében. Ez megerősíti mindazt, amit a New Left gondolt a kapitalizmusról: elkerülhetetlen, mechanikus, hatékony és unalmas.”¹¹

Ezzel szemben a *business history* az 1920-as években az Egyesült Államokban éppen azzal a célkitűzéssel indult el, hogy ne „nagy, hanem kis történelem legyen”, vagyis „a múlt és a jelen nagy- és kisvállalatainak kollektív biográfiáját” írja meg, azt, hogyan működnek a profitra törekvő „jövedelmi egységek

⁷ „When we describe a person or firm as entrepreneurial, it refers to a willingness to try out new technologies and to start new businesses” (O’Rourke 2015).

⁸ Broadberry–O’Rourke (eds.) 2010.

⁹ William Baumol 1968-ban írta: „A vállalkozóra történő hivatkozások [...] gyakran teljesen hiányoznak a vállalatok neoklasszikus és folyamatelméleti modelljeiből. Az elméleti vállalatban nincs vállalkozó – mintha a Hamletből kihagynák a dán királyfit” (Baumol 1968: 66).

¹⁰ Lásd ehhez amerikai történészek beszélgetését: Interchange 2014: 534, továbbá Hyman 2013.

¹¹ Galambos 2014: 11; Levy 2012: 14; Ross 1991.

konfliktusban vagy együttműködve más egységekkel”.¹² Ekként határolta körül az új tudományág feladatát és deklarálta önállóságát 1934-ben Norman Gras, aki 1927-ben lett a tárgy első professzora a Harvardon. Az identitás kialakításához szükségesnek érezte megfogalmazni, milyen viszonyban áll ez a diszciplína az elődökkel és a rokon tudományágakkal. A gazdaságtörténet és a *business history* szerinte „tárgyában és céljában különbözik”, „ikrek ugyan, de nem egyetűjűek”. Az első feltételezi a *private business* létezését és az általános fejlődésre összpontosít, a második feltételezi a közügyeket (*public affairs*) és a magánüzletre (*private business*) koncentrált. A gazdaság-, jog-, alkotmány-, közigazgatás- és társadalomtörténet egyaránt előkészítette az utat a születő új tudományág számára, de az „(ügynevezett) kapitalizmus története” keltett széles érdeklődést a *business history* több lényeges vonatkozása iránt. Gras Werner Sombarttól eredeztette a kapitalizmusról szóló irodalom kibontakozását, amely három területtel foglalkozott: 1) a tőkék felhalmozásának növekedésével, 2) „a kapitalista szellem vagy, ahogy mi mondanánk, a vállalkozás kifejlődésével”, 3) az üzlet szervezetének vagy mechanizmusának fejlődésével. Sombart nyomán Gras szükségesnek tartotta külön megemlíteni a kapitalizmus történetén belül a zsidók történetének tanulmányozását, „akik a kreatív üzletben még nagyobb szerepet játszottak, mint a kreatív tudományban és művészetben”. Egyfelől igaz, hogy rájuk tapadt az uzsora és a rabszolga-kereskedelem bélyege, „hogy üzletük típusa a környörtelesen verseny”, de az is, hogy ahol ők vannak, „ott valószínűleg nagyobb a prosperitás és fejlettebb a kultúra” – ez is témája a *business history*nak.¹³

Egy évtizeddel később Gras kibővítette a fenti definíciót: a *business history* azokról „az erőfeszítésekről szól”, amelyekkel az üzleti élet szereplői rendszeresen és folyamatosan alkalmazkodnak „a munkapiaci helyzetekhez, a piaci körülményekhez, a közösség érzéseire, az általános üzleti kilengésekhez és a politikai gondolkodás irányzataihoz”. A meghatározás alanyai lehetnek cégek, társaságok, iparágak, s így a jövőben majd megírható lesz az „üzletemberek, az üzleti egységek s az iparágak átfogó története” is. Gras itt már azt is leszögezte:

„[A] *business history* nem regényes történet vagy botrány, propagandista bemutatás vagy hőskultusz [...] hosszú távon az üzletemberek valójában a társadalmat szolgálják, és ezért profitra, bérre vagy mindkettőre tesznek szert. Hogy ellenszolgáltatás-ként mit kapnak, az attól függ, hogyan képesek kezelni a kockázatot, szervezni a termelést és változni a változó körülményekkel. Nincs olyan, hogy »vállalkozó«, vagyis egy üzletember, csak az üzletben részt vevő emberek különböző csoportjai vannak.”¹⁴

¹² Innen szokás eredeztetni a tudományágat: Cassis–Minoglou (eds.) 2005; Chandler 1984; Cole 1968b; Fridenson 2008; Galambos 1967; Supple 1959.

¹³ Gras 1934: 385–398.

¹⁴ Gras 1944: 73. (Kiemelés – M. A.)

Levéltári források közvetlen ismerete híján¹⁵ inkább csak találgatni lehet, kinek is címezte Gras ezt a felcsattanó mondatot 1944-ben. Eszünkbe juthat Schumpeter, aki akkor már több mint egy évtizede tanított a Harvardon közgazdaságtant. Valószínűbb azonban, hogy még közelebbre, annak a kollégájának címezte a Business Schoolon, aki már évek óta fáradozott egy vállalkozótörténeti kutatás szellemi, anyagi és intézményi feltételeinek megszervezésén, azaz Arthur Cole-nak. Cole kettejük közös mentora,¹⁶ a Berlinben Schmollernél doktorált Edwin Gay,¹⁷ a gazdaságtörténet professzora és a Harvard Business School alapító dékánja támogatásával lett az üzleti irodalmakat és dokumentumokat gyűjtő Baker Library kurátora, korábban egyébként a közgazdasági tanszéken tanított. Cole azt a feladatot is az oktatástól már visszavonult, de a gazdaságtörténészek változatlan tekintélyű doyenjeként tisztelt Gaytól kapta, hogy az 1940-ben létrejött Committee on Research in Economic History elnökeként kidolgozza annak kutatási programját. E bizottság létrehívását részben Joseph Willits, a Rockefeller Alapítvány társadalomtudományi részlegének igazgatója kezdeményezte, részben az egyre valószínűbb háború miatt a gazdaságtörténészek elemző munkájára igényt támasztó, de megfelelő szervezeti háttér nélkül hozzájuk kapcsolatot nem találó State Department. Edwin Gay tekintélye, múltja – az I. világháború végén ő volt a Central Bureau of Planning and Statistics vezetője Washingtonban, társigazgatója volt a National Bureau of Economic Researchnek stb. –, kapcsolatai okán természetes volt, hogy tőle is véleményt kértek a gazdaságtörténet lehetőségeiről és feladatairól, az intézményi keretek kialakításáról, és ez nagy súllyal esett latba a továbbiakban.¹⁸

Javaslatában Gay két kutatási irányt vázolt: idősoros elemzések alapjául szolgáló kvantitatív és kvalitatív anyagok és források gyűjtését, illetve „az amerikai vállalatról szóló tanulmányok” kidolgozását, az ezt megalapozó céges iratok gyűjtésével együtt. „A magánvállalkozás Amerika felemelkedésének hajtóereje” – szövegzte le, hozzátéve, hogy a létrehozandó bizottságnak bátorítania és támogatnia kell a monografikus kutatásokat a mezőgazdaság, ipar, kereskedelem „különböző vállalkozási szegmenseiben”. E tanulmányok végső célja, „hogy olyan sok reprezentatív vállalat történetét mutassák be, amennyit csak tudják, s amikor ezeket összekapcsolják, az egész történelmi folyamat értelmezését adják”.¹⁹ A bizottság tagjait Gay javasolta, Gras vagy a *business history* más reprezentánsa nem került közéjük – amiben vélhetően szerepe lehetett annak a konfliktusnak, amely még 1931-ben robbant ki Gay és Gras között, amikor együtt szerkesztették a rövid

¹⁵ Ezért a következőkben két, a forrásokat hasznosító munkára támaszkodom: Crandall 1960; Sass 1976.

¹⁶ Együtt szerkesztették a Gay tanítványai írásaiból megjelent kötetet. Lásd Cole–Dunham–Gras: 1932.

¹⁷ „A Schmollerrel folytatott beszélgetéseket Gay berlini időszaka legértékesebb emlékei között őrizte [...] saját hallgatóit is német mestere példája szerint igyekezett tanítani” (Heaton 1949: 13).

¹⁸ Lásd Cole 1970; Gay 1941.

¹⁹ Gayt idézi Sass 1976: 57–58.

életű *Journal of Economic and Business History* folyóiratot.²⁰ Gay egyedül Cole-t látta alkalmasnak a bizottság vezetésére.

Cole tervezetében több kutatási irányt vázolt fel, közöttük az állam gazdasági szerepének vizsgálatát Amerika gazdasági fejlődésében, ezen belül a részvénytársaságok szerepét, a bankszektor hatását és az „ipari vállalat” történetét. A témák közül ez utóbbi váltotta ki a legnagyobb visszhangot a bizottság tagjai között, Gay pedig azt is szorgalmazta, hogy e kutatás irányítását Cole vállalja magára.

Cole azonban más módon képzelte el ezt a kutatást, mint Gay. Nem az egyes reprezentatív vállalatok történetére kívánta alapozni a majdani szintézist, hanem a vállalkozói tevékenység meghatározott témáira: üzleti etikára, a tőke forrásaira, a kommunikáció és az ellenőrzés ésszerű módjaira stb. akart összpontosítani, más szóval a konkrét üzleti egységek működése, a jellemző szituációk bemutatása helyett a tevékenység kiemelt aspektusainak fejlődésében keresett általánosítható mintázatokat.²¹ A történetet Cole 1965-ben úgy rekonstruálta, hogy „a *business history* volt az a terület, amely a Bizottságot a legjobban aggasztotta”. Gras, aki a Harvardon belül és kívül is sokat tett a tárgy elismertetéséért, a 30-as évek nehéz körülményei között már nem számolt a terület kutatási vagy intellektuális fejlődésével, „beérte volna azzal, hogy egyre több és több beszámoló álljon rendelkezésre a vállalatok időbeli változásairól, ami alapján végül talán valaki képes lesz általános következtetésekre jutni”. Cole viszont arra törekedett, hogy olyan történeti keretet alakítson ki, amelyben Gras célkitűzéseit és adatait össze lehet kapcsolni „a mai közgazdasági elmélet elfogadott tételeivel”, a harvardiak – Frank W. Taussig, Joseph Schumpeter –, és a „külsősök” – Francis A. Walker, Alfred Marshall és Thorstein Veblen – gondolataival, „amelyeket diák- és oktatókoromból elég jól ismertem”.²²

Marshall, Sombart, Schumpeter, Taussig, Veblen és Walker említése a közgazdász számára már érzékeltetik azt a sokszínűséget, amely a két háború között, a „dübörgő húszas években” s a nagy válság időszakában jellemezte az amerikai közgazdaságtant, s amelyet erről szóló tanulmányukban Mary Morgan és Malcolm Rutherford pluralizmusként határoznak meg, hogy elkerüljék a neo-

²⁰ Ma már nem lehet megmondani, mi váltotta ki a konfliktust: a gazdaságtörténet és a *business history* viszonyának vagy egy konkrét esettanulmány közölhetőségének ellentétes megítélése. Cole leírása aligha igazít el: szerinte Gay nem tanúsított különösebb érdeklődést a gazdaságtörténeti adatok elméleti általánosítása iránt, legfeljebb valamilyen szakaszelmélet kereteiben gondolkodott. Gras viszont a Harvardon egyszerre próbált megfelelni a konkrét esetleírásokra alapozó oktatási módszernek és az 1929–33-as válság miatt szűkülő költségvetésnek, vagyis olyan stratégiát alkalmazni, ami még a válság idején is kecsegtetett vállalati támogatások megszerzésével. „Gras azt választotta, hogy a *business history* az egyes vállalatok és vállalatvezetők időbeli tanulmányozásával azonosítja [...] miként reagáltak az egyes menedzsmentek a külső erőkre”. Ugyanakkor Cole azt is hozzátette, hogy Gay szerint a Gras által ajánlott tanulmány színvonalán, de nem a tartalmán különböztek össze. Gay lemondott a folyóirat szerkesztéséről, amely hamarosan meg is szűnt (Cole 1965: 290–291). Lásd még Boothman 2001. Cole egyébként Gayt követve szintén kilépett a szerkesztőségéből.

²¹ Sass 1976: 66.

²² Cole 1965: 728–729.

klasszikus triumfalizmust, az ortodoxia és heterodoxia rosszízű asszociációit. Egymás mellett volt jelen ekkor az absztrakt elmélet, az empirizmus és az institutionalista irányzat, s ez azt is jelentette, hogy noha sok vita zajlott a tudományos közgazdaságtan mibenlétéről, ez nem eredményezett olyan kirekesztő definíciókat, amelyek lehetetlenné tették volna a kölcsönös respektust vagy az együttműködést a különböző álláspontok reprezentánsai között.²³

Sombart emlegetése pedig egyrészt utal arra a személyes hatásra, amelyet a német társadalomtudomány akkor első számú sztárja a 20. század első harmadában gyakorolt,²⁴ másrészt jelzi azt a sajátos és ambivalens helyzetet is, hogy a „német történeti iskolának” – s tágabban az amerikai diákokat százával vonzó német egyetemeknek és professzoroknak – meghatározó jelentősége volt a történetietlen és szcientista jellege, a történelmi különbségek és komplexitás iránti érzéketlensége miatt bírált amerikai társadalomtudomány,²⁵ s ezen belül a közgazdaságtan formálódásában és intézményesülésében 1870 és 1914 között.²⁶ Richard Ely, a Verein für Sozialpolitik mintájára alapított American Economic Association egyik létrehívója 1884-ben elégedetten állapíthatta meg:

„A történeti iskola módszerei és elvei folyamatosan teret nyernek [...] A fiatalabb emberek Amerikában is feladják az ortodox angol politikai gazdaságtan száraz csontjait a német iskola eleven módszerei kedvéért.”²⁷

Paradox módon abban a felsőfokú kereskedelmi és üzleti képzésben, amely a *business history* szellemi és intézményi kontextusát adta, a szellemi hatás és a mintakövetés iránya szinte megfordult. Amikor a korábbi hasonló intézmények nyomán Berlinben is létre kívánták hozni a kereskedelmi főiskolát (*Handelshochschule*), az alapító rektornak kiszemelt történészt, Ignatz Jastrowot amerikai tanulmányútra küldték, hogy megismerkedjen a hasonló újvilági intézmények fejlettebbnek és gyakorlatiasnak hitt oktatási rendszerével. Jastrow meglepődve számolt be a kereskedelmi (üzleti) képzésben tapasztaltakról:

„[E]lmélet és gyakorlat viszonya a két országban a fordítottja annak, mint amit általában gondolnak. Németország, a gondolkodók és álmodozók hazája, a kereskedelmi képzést alapvetően gyakorlati módon folytatja; míg Amerikának, amely par excellence a gyakorlati emberek földje, a gyakornoki rendszer hiánya miatt a tisztán

²³ Az együttműködésre példa, hogy a neoklasszikus felfogás vezéregyénisége, Irving Fisher és az institutionalista John R. Commons együtt tevékenykedtek a Stable Money League-ben (Morgan–Rutherford 1998: 3–4).

²⁴ Csak egy példa: Gras 1922-ben kiadott gazdaságtörténete hivatkozott Sombart-ra, de Max Weber-t nem is említette (Gras 1922).

²⁵ Ross 1991: XIII.

²⁶ Lásd erről Dorfman 1949, 1955; Herbst 1965.

²⁷ Ely 1884: 62–64.

elméleti oktatásra kell támaszkodnia, és sietve terveznek és hoznak létre e célból új oktatási intézményeket.”²⁸

Az elméleti oktatás dominanciája természetesen Amerikában sem jelentette azt, hogy az üzleti képzésben ugyanazt és ugyanúgy kívánták tanítani, mint amit az egyetem más fakultásain:

„[A] sikeres üzleti iskolához ugyanazt kell tennünk, mint a jogászoknál. A hallgatókat úgy kell felvennünk, hogy figyelmen kívül hagyjuk, mit tanultak előzőleg, és üzleti ismereteket kell tanítani nekik, nem pedig politikai gazdaságtant.”²⁹

Ezt írta A. Lawrence Lowell, ekkor a „kormányzati ismeretek” professzora, majd negyedszázadon át a Harvard elnöke kollégájának, Taussignak az üzleti képzés tervei kapcsán. A joghallgatók konkrét eseteket tanulnak, a *common law* gyakorlatára készítik fel őket, de jogelméleti tudást nem követelnek tőlük, a végzeteket „német jogászprofesszorok megbuktatnák, mint reménytelenül tudatlanokat”.³⁰ Lowell ezt a mintát tartotta a siker kulcsának a leendő Business School számára is, és kívánsága annyiban meg is valósult, hogy a harvardi üzleti képzés a jogi oktatásból vette át a védjegyévé váló esetleírások módszerét, amely tényleges üzleti szituációkban meghozandó döntéseket vitatott meg az előadótermekben³¹ és kért számon a vizsgákon.³² Talán nem tévedünk túl nagyot, ha hasonlóságot látunk a két szituáció között: miként az esetleírások módszere háttérbe szorította a Business School oktatásában az „alkalmazott közgazdaságtant”,³³ mert ezt a maga statikus feltevéseivel nem tartották alkalmazhatónak az üzleti döntéshozók folyamatosan változó világában, akként próbálta Gras biztosítani a *business history* helyét az általános gazdaságtörténettel szemben, még akkor is, ha az elméleti megalapozáshoz „még túl tapasztalatlanok voltunk”.³⁴ Ez a felfogás gátat emelt az általánosításokkal szemben, ami persze nem állt ellentétben sem

²⁸ Jastrow 1904: 422. Jastrow jelentése a Berliini Kereskedők Testületének 1904-es évkönyvében jelent meg, kivonatát az Egyesült Államok Oktatási Hivatala is közzétette. A berlini Handelshochschule 1906-ban nyílt meg, oktatói között Sombarttal mint a *Staatswissenschaft* második professzorával. A Harvard Business School két évvel később kezdett működni. A két intézmény párhuzamba állításáról lásd Redlich 1957; Tribe 1995: 95–139. A német *Betriebswissenschaft* kifejlődéséről lásd Locke 1984.

²⁹ Idézi Copeland 1958: 6. (Kiemelés – M. A.)

³⁰ Copeland 1958: 7.

³¹ Ezt szolgálta Gras Henrietta Larsonnal írt könyve: *Casebook in American Business History* (Gras–Larson 1939).

³² Copeland 1958: 172–176; Donham 1922.

³³ Ez nem csak a Harvardot jellemezte: „akármennyire is az üzlet tudományának nevezzük a közgazdaságtant [...] az amerikai egyetemeken nincs olyan közgazdaságtan, amely alapot jelentene a business számára oly módon, mint ahogy a biológia és a kémia kétségtelenül azt jelenti az orvostudomány számára” – állapította meg a Stanford dékánja 1926-ban (idézi Goodwin 1998: 72).

³⁴ Grast idézi Cruikshank 1987: 162.

Gay, sem Gras³⁵ szándékaival, s talán – a háborús körülmények mellett – ez is magyarázza, miért volt Cole-nak évekre szüksége a vállalkozástörténet fogalmi és intézményi kereteinek kidolgozásához.

A kutatási koncepció először 1942-ben, az Economic History Association éves konferenciáján került a szakmai közvélemény elé, a Profit és vállalkozás című szekcióban, ahol Cole mellett két elméleti közgazdász: Frank Knight és John Maurice Clark, továbbá egy gazdaságtörténész, a részvénytársaságokkal (*corporations*) foglalkozó G. Heberton Evans tartott előadást. Cole elsősorban kérdéseket tett fel a vállalkozó szerepéről, a koncepció történeti alkalmazhatóságáról, de azért állításokat is megfogalmazott, mint az üzleti egység túlélését és sikerét biztosító rutinműveletek irányítása, az innovációk kiválasztása és a lojalitás biztosítása – „ezek a funkciók, amelyeket J. B. Say idejében az egyéni vállalkozó személyesen végzett, ma is léteznek és a vállalkozás lényegét jelentik”.³⁶ A *business history*hoz való viszony kérdése itt nem került szóba, Gras azonban igen, mégpedig elég sajátos módon. Cole azt vetette Gras és Fritz Redlich szemére, hogy számukra a vállalkozó mint innovátor érdekes, benne a gazdaság nagy emberét látják megtestesülni.

„Gras úgy fogja fel az üzleti vezetőt (*business leader*), mint független, szabadon működő egyéniséget, aki inkább a saját kívánságai szerint alakítója a gazdasági körülményeknek, mintsem hogy jórészt alá lenne vetve ezeknek. [...] Bennünket viszont a vállalkozói rendszer működése érdekel [...], ahol a kudarckokat éppúgy tekintetbe kell venni, mint a sikereket.”³⁷

A vállalkozói rendszer kudarcainak tanulmányozását különösen időszerűvé teszi a közvélemény várakozása, mert így lehet vele megértetni, miért kell „megakadályozni és szükségtelenné tenni az utóbbi évtizedekben kiterjedt állami ellenőrzést és felügyeletet”.³⁸

A többi előadás vélhetően csalódást okozott Cole-nak, mert a fogalmi keretek remélt elméleti tisztázása elmaradt. 1944-ben, az alapítvány számára írt jelentésében ezért kesernyésen jegyezte meg:

„[T]alán bölcsebb lett volna és sok időt és energiát megtakarítottunk volna, ha követjük Epstein professzor tanácsát: a kutatást anélkül kellene elkezdeni, hogy rendelkezni egy sajátos fogalmi kerettel vagy konkrét hipotézisekkel [...] hadd jöjjenek a válaszok azokból az adatokból, amelyeket az idők során összegyűjtünk.”³⁹

³⁵ Gayhez hasonlóan Gras számára is Schmoller volt az irányadó minta – amint ezt barátja, Michael Postan írta róla egy nekrológban (Postan: 1957).

³⁶ Cole 1942: 122.

³⁷ Cole 1942: 123.

³⁸ Cole 1942: 123.

³⁹ Cole 1944: 61.

Cole azonban 1940 után is⁴⁰ megmaradt annyira elméleti közgazdásznak, hogy tudja, az elmélet nélküli kutatás és mérés megfosztaná a kutatókat az értékelési kritériumoktól „és a kormánylapáttól, amellyel irányítani tudnák a vizsgálódás racionális, általános irányát”. A végeredmény pedig talán ugyanaz lenne, ami már előzőleg is arra sarkallta az amerikai gazdaságtörténészeket, hogy összefoglaló munkáikban eltekintsenek a vállalkozótól: „nincs mit mondaniuk, mert nem tudnak semmit róla”. Cole az adatok és a tudományos elemzés hiányát részint az elméleti közgazdászoknak róta fel, akik a vállalkozói funkciót összekeverték a profit megszerzésével, és gyakran azonosították a vállalkozói tevékenységet „a kapitalizmussal”, részint arra vezette vissza, hogy a *business history* még túl fiatal és kialakulatlan ahhoz, hogy elegendő információval szolgálhasson a különböző üzleti formákról és ezek evolúciójáról. Ám afelől már nem hagyott kétséget, hogy mennyire nagy szükség van a vállalkozás, „az amerikai gazdasági fejlődés egyik mozgatóereje” kutatására, s azt is hozzátette, hogy ez a téma összekapcsolhatja az eddig külön utakon járó gazdaságtörténetet a *business history*val és más társadalomtudományokkal.

„A vállalkozás kutatása igényli a közgazdaságtan, az üzleti szervezet és működés, a szociológia, a társadalomtörténet s valójában szinte az összes társadalomtudomány ismeretét; s felkínálja a historiográfia pozitivista és szubjektív felfogása közötti szintézis lehetőségét.”⁴¹

Gras válaszát abban a szövegben találjuk, amely vademecumként íródott, elsősorban a *business history*t művelni kezdő szerzők számára. Véleménye szerint a közgazdaságtan rendszerei anélkül születtek meg, hogy érdemi leírást vagy elemzést adtak volna az üzleti életről. „Smith sohasem értette saját kora üzleti viszonyait [...] a tőke nála csupán kamatot kap, nem osztalékot [...] az üzletember irányító kezére nem volt szükség.” Gras szerint Marx Adam Smith nyomdokába lépett, bár ő értette az üzletember funkcióját, de a fiziokratákhoz hasonlóan nem tartotta produktívnak, ezért az „osztály nélküli államban” nem volt helye. A klasszikus és a marxi közgazdaságtan és társadalomfilozófia azóta is meghatározó; „az utóbbi eltörölné az üzletembert, az előbbi tagadja hatékony szerepét”. Ezért a kiindulópont nem lehet a neoklasszikus közgazdaságtan, Marx vagy Smith, hanem legyen az „a gyár, a piac és a bank”, továbbá a „való élettel” kell foglalkozni, nem „a hajdani irodalommal vagy ósdi előítéletekkel”.⁴²

⁴⁰ Bár történelemmel foglalkozott, 1940 előtt Cole beillett a közgazdászok közé, 1940 után azonban felforgató erőként működött, aki alá kívánta ázni a matematikai közgazdaságtan tekintélyét, és a társadalmi erők elemzésének elsőbbségével akarta azt helyettesíteni – írta róla 1975-ös, erősen prezentista hangnemű nekrológiájában Thomas Cochran (Cochran 1975: 2). Vö. Sass 1976: 107. „Cole elméleti javaslatai [...] alkalmasak voltak a termelési és értékesítési menedzsment jelentőségének értékelésére, de arra nem, hogy az üzleti viselkedést általában elemezzék. Szakaszelmélete érdekes történeti általánosítás volt, nem deduktív elmélet” (Sass 1976: 119).

⁴¹ Cole 1944: 64.

⁴² Gras 1944: 108–109.

De ki lehet képes arra, hogy megírja a termelés, eladás és pénzügy, a tényleges erőfeszítések, harcok és kompromisszumok történetét? Az ideális történész Gras szerint a *business historian*, őt azonban nem lehet készen találni, hanem valami másból lesz, s az a jobb, ha általános történész és kezdő, esetleg nincs is köze a történelemhez. A gazdaság- vagy társadalomtörténésznek „túl sokat kell elfelejtenie” ahhoz, hogy eredményes művelője legyen e területnek. A gazdaságtörténész gyakran ássa elő a termékárak adatait, de nem kutatja a mögöttük rejlő költségeket vagy piaci viszonyokat. A társadalomtörténész pedig a menedzsment és a pénzügyek iránt mutat kevés érdeklődést. Ezért az a legjobb, ha egy vállalat történetét olyan diák írja meg, aki üzleti tanulmányokat folytat, s aki érti, hogy a közt szolgálva profitot szerző vagy veszteséget szenvedő üzletember intelligensen önző, racionálisan és személytelenül cselekszik, s valójában jötevője a köznek, bár gyakran tüntetik fel közellenségnek.⁴³

A következő évben Cole, aki a háború alatt csak kevésé tudta érdemben előrevinni a vállalkozástörténeti projektet, egy előadásban megpróbálta tisztázni a vállalkozástörténet viszonyát a *business history*val.⁴⁴ A feladat nem volt könnyű: úgy akart hidat építeni a Gras által képviselt felfogás és a gazdaságtörténet között, hogy közben megalapozza a vállalkozástörténet önállóságát, de nem rukkolt elő azokkal a közgazdaságtani és szociológiai koncepciókkal, amelyekre ezt az igényt építeni szándékozott, csak utalt némelyikre. Az eredmény ezért elég felemásra sikeredett: a Grasnak mint a *business history* alapítójának szóló tiszteletkör után – némileg meghökkentő módon – ezúttal éppen azt jelölte meg a vállalkozástörténet feladataként, amiért korábban Grast bírálta.

„A vállalkozástörténet főként abban különbözik a *business history*től, hogy az üzletembert beleilleszti a gazdasági változás egész folyamatába. [...] A vállalkozástörténet az üzleti vezetőt nem úgy tekinti, mint aki csupán alkalmazkodik a [...] külsőnek tekintett erőkhöz, hanem mint ezeknek az erőknek integráns és nagyon fontos részét.”⁴⁵

Az elméleti alapvetést Cole egy kérdéslistával helyettesítette, amely az előző évek eszmecseréi nyomán összegezte a *társaságok* történetének feldolgozásával kapcsolatos feladatokat és szempontokat, mintegy keretet kínálva a leendő kutatási projekteknek. Leszögezte azt is, hogy a történetírás egyes részterületeinek határait nem tartja sérthetetlennek, s a vállalkozástörténetben a *business history* művelői és a gazdaságtörténészek jóakarátú együttműködése hozhat eredményt. Nem reagált viszont azokra az olykor kihegyezett megjegyzésekre, amelyeket Gras

⁴³ Gras 1944: 73, 80–81.

⁴⁴ Ezt Cole pénzügyi okokból is szükségesnek érezte: az alapítványi körön túl az üzleti világból is próbált – sikertelenül – támogatókat szerezni gazdasági társaságok történetének megírásához (Crandall 1960: 4).

⁴⁵ Cole 1945: 48.

korábban tett a gazdaságtörténet és a *business history* viszonyára.⁴⁶ Gras a különbségeket előszámlálva úgy fogalmazott: míg az előbbi szoros kapcsolatban áll a gazdasági elmélettel, az utóbbinak „épp annyi köze van a közgazdaságtanhoz, mint a pszichológiához vagy a politikához”. A két tudományterület szerinte világnézetileg is markánsan elválik egymástól; a gazdaságtörténet a gazdasági determinizmussal került közös nevezőre, míg a *business history* inkább a libertariánus felfogást osztja. Magabiztosan azt is hozzátette, a gazdaságtörténeten a korai öregedés jelei mutatkoznak, s kezd beleolvadni az általános történelemoktatásba, a *business history* viszont az újszülött életerős hangjait hallatja. Még nyíltabban fogalmazta meg ellenérzését egy levélben, amelyet legközelebbi munka- és szerzőtársnőjének⁴⁷ küldött: ha a gazdaságtörténészek írnak *business history*-t, akkor „a régi hazugság állandósul [...] a történelem arról fog szólni, hogy a tulajdonosok és a vezetők nem dolgoznak, de megszerzik a profitot”. A polémia helyett⁴⁸ Cole arra futtatta ki az említett 1945-ös cikkét, hogy Gras könyvét is felsorolta ama művek között, amelyek a *business history*-t széles értelemben az üzleti élet általános fejlődéseként tárgyalják, az „üzleti tevékenység és az üzletemberek *gazdasági vagy társadalmi* funkciójával foglalkoznak”, s ebből a gazdaság- vagy társadalomtörténet és a *business history* „elkerülhetetlen összeolvadására” következtetett.

Az elméleti megalapozás első kísérletének ideje – számos további egyeztetés után és sok további előtt – végül 1946-ban jött el, amikor Cole az Economic History Association elnökeként a néhány hónappal korábban elhunyt Gay, „az első igazi amerikai gazdaságtörténész” emlékének szentelt előadásában „a modern gazdaságtörténet és a közgazdaságtan központi alakjaként” a vállalkozót jelölte meg. Cole kettős meghatározást adott erről a szereplőről: egyfelől elismételte a neoklasszikus közgazdaságtan ismert definícióját, miszerint a vállalkozó „termelési tényező, amely a többi termelési tényezőt kombinálja gazdasági javak létrehozása céljából”. Mindjárt hozzá is tette, ez csak akkor mond valamit, ha válaszolni tudunk egy sor kérdésre: miért, hogyan, milyen intézmények és

⁴⁶ Kettejük személyes viszonya sem volt felhőtlen, erről Cole 1950-ben így panaszkodott a Harvard Business School dékánjának: „Húsz év alatt csak egyszer járt az irodámban [...] egyetemi pályafutásom során ő volt az egyetlen, akit nem tudtam meggyőzni jó szándékaimról”. Az egyik érzékeny pont az lehetett, hogy Cole érthetően a könyvtárban összegyűjtött források fontossága mellett tört lándzsát, Gras viszont azt hangsúlyozta, hogy „a *business history* legfontosabb részét csak a cégek dokumentumai alapján lehet megírni” (Yeager 2001: 751).

⁴⁷ Henrietta Larson, Gras tanítványa a *business history* első női művelője volt a Harvardon, és együtt adták ki a már említett *Casebook in American Business History* című könyvet. Sokat elmond a Harvard Business School korabeli szellemiségéről az, hogy Larson csak közvetlenül nyugdíjazása előtt, 1962-ben kapott professzori címet, s az is, hogy női hallgatókat először csak 1950-ben vettek fel. A Harvardon sokáig uralkodó faji, vallási és nemi megkülönböztetésről lásd Keller–Keller 2001: 47–63.

⁴⁸ Nem vette fel az odadobott kesztyűt Thomas Cochran sem az ugyanabban a lapszámban közölt cikkében, pedig már a címe is erre predesztinálta volna (*Economics in the Business History*). Megelégedett azzal, hogy finoman kritizálja Gras témalistáját arról, mivel kell foglalkoznia a *business history*-nak, mert az „főleg az üzleti adminisztrációra terjed ki”, míg Cole kérdései (amelyeknek ő volt a spiritus rectora) túl ezen átfogják a gazdaságtörténész számára fontos területeket a vállalat alapításától a profit forrásáig (Cochran 1945: 56).

eszközök révén, milyen engedményekkel a fennálló politikai és társadalmi környezet iránt. A másik meghatározás, ha ugyan lehet így nevezni, jóval terjengebbre és képlékenyebbre sikerült. Cole ebben az innováció, a menedzsment és az alkalmazkodás folyamatát nevezte meg mint a különböző üzleti egységek fennmaradásának és előrejutásának lényegi alkotórészét, hozzátéve, hogy az erre irányuló egyéni vagy csoportos döntésekben a tágan értelmezett előnyök maximalizálása és a hátrányok minimalizálása a meghatározó, nem pusztán a kockázatviselés vagy a profit megszerzése. Noha így látszólag elhatárolta a fogalmat mind Knight, mind Schumpeter felfogásától,⁴⁹ Cole nem hagyott kétséget az intellektuális gyökerek tekintetében: „eléggyé nyilvánvaló, hogy ami az elméleti sémát illeti, koncepcióm Schumpertertől származik”.

Érdekes magyarázatot adott arra, miért nem talált a közgazdaságtanban más kiindulópontot. Gyaníthatóan a keynesi logikát követve, ő is Ricardóban találta meg a bűnbakot, ezúttal azért gyarapítva újabb vétekkel „a kiváló tőzsdei alkusz” bűnlajstromát, mert az nem követte Cantillon és Say nyomdokait, és nem különböztette meg a vállalkozót a termelés más tényezőitől. Azzal, hogy elmulasztotta az üzleti vezetőnek mint a gazdasági változás ágensének elméleti adaptálását, „Ricardo igen rossz szolgálatot tett a közgazdaságtannak és másodlagosan a gazdaságtörténetnek is”. Cole az ő számlájára írta, hogy amikor az angol és amerikai közgazdaságtan mégis befogadta a vállalkozót, az színtelen figura lett és az is maradt, ideértve Marshallt és Keynest, „talán azért, mert az elméleti közgazdászok oly keveset tudnak a gazdaságtörténetről, a gazdaságtörténészek pedig oly kevés figyelmet szentelnek az elméleti közgazdaságtannak”. Ezzel szemben Say vállalkozófogalma⁵⁰ Cole szerint kivételesen gazdag, még a modern szerzőkkel összevetve is, csupán a „kaland szelleme és az innováció mozzanata” hiányzik belőle. Ebből a cikkből sem hiányzott egy Grasnak és csoportjának tett gesztus, még ha ennek értékét erősen csökkentette, hogy a *business history* itt úgy jött a képbe, mint az üzleti viselkedés általános érvényű leírásához szükséges adatok „beszálítója”. Ugyancsak elvetette Cole a vállalkozáselmélet amerikai irodalmának azt a vonulatát, amely szerinte azonosítani kívánta a személyt és a szervezetet, a vállalkozót és a vállalatot.⁵¹ Befejezésül pedig Cole visszautalt az amerikai történetírás és politikai retorika egyik konstituáló elemére, és párhuzamba állította a vállalkozáskutatás lehetőségeit és feladatait a határvidék jelentőségét hangsúlyozó exceptionalista történetfelfogás egykori perspektívájával – mintegy azt is érzékeltetve,

⁴⁹ F. Knight vállalkozófogalma a gazdasági döntéseket egyaránt meghatározó kiszámítható kockázat és a nem kvantifikálható bizonytalanság megkülönböztetésén alapult. A vállalkozó tulajdonosként e bizonytalanság közepette hoz döntéseket és törekszik profitra (Knight 1921). Ugyanezért tekintette Cole mellékes kérdésnek a profit vállalatban belüli elosztását, a tulajdon és az irányítás szétválását, Burnham és Berle-Means akkortájt nagy hatású koncepcióit.

⁵⁰ Erről lásd Madarász 2014.

⁵¹ Frederick Hawley szerint a vállalkozó vagy vállalat a kockázat egyetlen viselője, az egyetlen produktív tényező, s minden gazdasági jelenséget ebből a szempontból kell vizsgálni (Hawley 1907: 85, 102). James Stauss szerint pedig a vállalat a reális intézmény, amely a döntéshozó szervezetben működő személyektől függetlenül létezik, de általuk működik (Stauss 1944: 112).

milyen érveléssel szeretné meggyőzni azokat az üzletembereket, „akik hajlandók tükröt tartani maguknak és elődeiknek”, akikre támogatóként számított az East Coast Institute of Entrepreneurship létrehozásában. A keretes szerkezet záró mozzanataként Cole Gay kevészámú írásának egyikét idézte, amelyben mestere azt fejtegette, milyen szerepe van az aktív, önközpontú egyén „innovatív és romboló energiájának” a történelem ritmusának meghatározásában.⁵²

A kutatóközpont végül a Harvardon⁵³ jött létre 1948-ban, nem utolsósorban azért, mert a tízezer dolláros támogatást biztosító Rockefeller Alapítvány tanácsadója fontos szempontnak tartotta, hogy csak ott lehet számítani „olyan emberek, mint Parsons és Schumpeter folyamatos érdeklődésére”.⁵⁴ A történelem és a szociológia együttes jelenlétét Cole azzal is erősíteni akarta, hogy az előkészületekbe bevontak közül Thomas Cochran („aki elsődlegesen történészi képzettséggel rendelkezik”) és Leland Jenks („aki sok éve a szociológia területén dolgozik, bár javarészt gazdaságtörténeti írásokat adott ki”⁵⁵) kapták a központ első vendégkutatói státuszait. 1948 őszén indult meg a szeminárium sorozat; az elsőre Cole újabb kérdéslistát állított össze, Cochran pedig egy elméleti vázlatot fogalmazott meg.⁵⁶ E szerint két szempontból lehet elemezni a vállalkozói tevékenységet: egyfelől hatalmi rendszerként, a pozíció biztosítása és a társadalmi környezet fölött gyakorolt ellenőrzést vizsgálva – ez a vállalkozás szociológiáját jelenti; másfelől pedig a gazdasági változás tényezőjeként.⁵⁷ Az előbbit nem kívánta tárgyalni, az utóbbi kutatása viszont szerinte behatolást jelent abba a „félhomályos zónába, amely a vállalat igazgatásával foglalkozó *business history* és az üzleti folyamatokat gyakran figyelmen kívül hagyó általános társadalom- vagy gazdaságtörténet között található”.⁵⁸ Cochran igen szélesre szabta a vállalkozástörténet térréumát: ahelyett, hogy a hagyományos amerikai tankönyvek módjára leszűkítenék a vállalkozó fogalmát a tőkéjét kockáztató szereplőre, az üzleti vezetőt kell kutatni a maga „széles társadalmi-gazdasági környezetében”. A várható hozadék példajaként említette, hogy így lehet eljutni az amerikai *robber baron*-korszak újraértékeléséhez, a gonosz üzleti rablólovagokat és a jó közönséget szembeállító történeti mitológia helyett a különböző üzleti gyakorlatok, kulturális minták és társadalmi struktúrák leírásához. A leírás és a vázlat ugyan nem

⁵² Cole 1946.

⁵³ Hivatalos neve szerint *Research Center in Entrepreneurial History at Harvard*, de nem lett része az egyetem szervezetének, hanem számos más társadalomtudományi kezdeményezéshez – így például a Pareto-szemináriumhoz, amelyben Parsons és Schumpeter is részt vett – hasonlóan a „köztes akadémia” (*interstitial academy*) világába tartozott. Joel Isaac ezt úgy határozza meg az említett szeminárium történetét feldolgozva, mint a klubok, vitakörök, társaságok, pedagógiai programok, szemináriumok, marginális helyzetű tanszékek és iskolák terét, amely ad hoc és tervezetlen módon egészítette ki az egyetemi struktúrát. Lásd Isaac 2012: 61; Swedberg 2015.

⁵⁴ Crandall 1960: 9.

⁵⁵ Cole levele Willitshez, 1948. február 5., idézi Crandall 1960: 10.

⁵⁶ Ebben a bekezdésben együtt tárgyaljuk Cochran feljegyzését és az *Explorations in Entrepreneurial History* folyóiratban, 1949. májusban közzölt írását: Cochran 1949.

⁵⁷ Crandall 1960: 16–17.

⁵⁸ Cochran 1949: 1.

lépett fel azzal az igénnyel, hogy elméletet adjon, de célja az volt, hogy elemeket szolgáltatson a „vállalkozó által irányított gazdasági változás elméletéhez”.

MEGHÍVÁS UTAZÁSRA

A gazdasági változás volt a témája a második szeminárium előadójának, Joseph Schumpeternek. Cole felkérésére Schumpeter már korábban is többször kifejtette gondolatait a gazdasági változás és a vállalkozó kérdésköréről, és aktívan támogatta a kutatóközpont létrehozását és a pénzügyi források biztosítását, ám – mint Cole többször is leszögezte – „sohasem erőltette rá elképzeléseit a központ tagjaira”.⁵⁹ Schumpeter és a kutatóközpont viszonyát négy szöveg dokumentálja: az 1946 decemberében íródott memorandum, amely „erőteljes polémia a terület további kutatása és egy központi koordináló iroda vagy intézet megalapítása”⁶⁰ érdekében, s amely Cole egyik előadására reflektált, majd a *Journal of Economic History*-ben 1947-ben megjelent két Schumpeter-cikk, végül pedig az a tanulmány, amely a központ által kiadott első kötetben (*Change and the entrepreneur*) látott napvilágot 1949-ben.⁶¹ Szemben a Schumpeter-irodalom többségével, amely csupán a kései nagy művek árnyékában említi ezeket a szövegeket,⁶² számunkra ezek lényeges írások. A vállalkozó értelmezéséről, megváltozott szerepéről, történelem és közgazdaságtan viszonyáról szóló írásai azért fontosak, mert segítenek a központ létrehozását övező elméleti viták rekonstruálásában, olvasatuk e kontextus nélkül féloldalas maradna.

„Arthur Cole [...] elmarasztalta a közgazdasági elemzést, mert az elhanyagolta a gazdasági változást”⁶³ – Schumpeter ezzel a felütéssel nyitotta érvelését az 1946-os memorandumban, majd kifejtette, hogy azért tartja jogosnak ezt az ítéletet és helytállónak mind Keynes és követői esetében, mind a marshalli hagyományban, mert mindkettő „átsiklik azon a tényen, hogy a létező ipari és kereskedelmi viszonyok forradalma a dolgok állandó állapota”. Azok a fogalmak és eszközök, amelyeket a közgazdászok használnak, köztük az adminisztratív döntéshozó menedzserrel vagy a tőkét kockáztató tőkéssel azonosított vállalkozó esetében, „a tőkés folyamat legszembeötlőbb szereplőjét hagyják ki a képből”. A gazdasági változás és a vállalkozás kielégítő elemzését „csak a történelmi kutatás útján lehet elérni”. Ebben nem elegendő a *homo oeconomicus* fikciójára építeni, mert a vállalkozók „elméleti értelemben nem azok. Azt, hogy milyenek, valójában hogyan dolgoznak, melyek sikereik és kudarcaik feltételei, hogyan alakítják ezeket a feltételeket és lehet-e erről bármiféle jelentőségteljes általánosítást

⁵⁹ Cole 1967: 194–195.

⁶⁰ Crandall 1960: 8.

⁶¹ Schumpeter 1991 [1946], 1988b [1947], 1988c [1947], 1988d [1949].

⁶² Lásd ehhez Swedberg 1991; Ebner 2005; McCraw 2007.

⁶³ Schumpeter 1991 [1946]: 406.

megfogalmazni – ezt egyedül a történelemből lehet összeszedni.”⁶⁴ Schumpeter szerint a gazdasági változás kutatása, középpontjában a vállalkozóval, ugyan új szárnyal egészítené ki a közgazdaságtan épületét, de nem jelentene teljesen ismeretlen feladatot a gazdaságtörténészek számára, hiszen ők nemcsak egy nemzet vagy korszak szintjén szoktak vizsgálgódní, hanem problémaként eleméznek olyan témákat, mint a középkori majorság, a letéti bankok, a modern társasági törvények stb., vagyis az új kutatás egy eddig is sikeres gyakorlat keretén belül maradna. A Cole-i előadásra reflektáló szövegében Schumpeter újrafogalmazta és hipotézissé gyengítette a *Capitalism, Socialism and Democracy* című könyvében még egyértelmű tézisét a vállalkozói funkció automatikussá és személytelenné válásáról a modern társaságok uralta világban: „ez most csupán egy impresszió. A történészre vár, hogy megalapozza, vagy megcáfolja”.⁶⁵ Négy gazdaságtörténeti művet, köztük Cole és Redlich egy-egy könyvét vette röviden szemügyre, azt demonstrálva velük, hogy az egy vállalatot, iparágat vagy korszakot feldolgozó monográfiák milyen anyagot kínálnak a különböző vállalkozói funkciók és magatartások feltérképezéséhez.

Az 1946-os memorandum némi átdolgozással és rövidítéssel cikk formájában is megjelent,⁶⁶ s ebben – nem utolsósorban Cochran szerkesztői közreműködése okán – már nagyobb hangsúlyt kapott a fogalmi apparátus kicsiszolása, nevezetesen a gazdasági változás típusainak körülhatárolása. A gazdasági változás fogalmát Schumpeter már előzőleg is olyan gyűjtőfogalomként kezelte,⁶⁷ amely alá be lehetett gyömöszölni a növekedés, a különböző ciklusok és a vállalkozó problémakörét. A körülmények változására az addigi gyakorlat folytatásával reagáló adaptív és az újat megvalósító kreatív válaszként állította szembe azt a két reakciót, amelyet korábban először a statika-dinamika, majd később a változatlan körfolyamat-fejlődés fogalompárosaival ábrázolt. „A kreatív válasz tanulmányozása az üzleti életben azonos értelmű a vállalkozás tanulmányozásával.”⁶⁸ A gazdasági növekedés folyamata nem autonóm, számos egymással összefüggő külső tényezőtől függ, amelyek közül néhányat nem lehet számszerűsíteni, a közgazdászok viszont hajlamosak arra, „hogy nem létezönek tekintsék azt, amit nem lehet kvantifikálni, sőt olykor azt is, amit nem lehet mérni”.⁶⁹ Ezért ajánlotta „a gazdaságtörténészek kritikus figyelmébe azt a kutatási programot, amelyet Arthur Cole dolgozott ki a vállalkozás szerepéről a gazdasági növekedésben”. Történészek és közgazdászok a gazdasági változás területét kutatva „érdekes és társadalmilag értékes utazást tehetnek együtt, ha akarnak”.

Ma sem könnyű válaszolni arra a kérdésre, mennyiben talált visszhangra Schumpeter felhívása, s ha nem, miért történt így? (Ő a központ megalapítása

⁶⁴ Schumpeter 1991 [1946]: 408.

⁶⁵ Schumpeter 1991 [1946]: 418.

⁶⁶ Schumpeter 1988b [1947].

⁶⁷ Schumpeter 1988a [1935].

⁶⁸ Schumpeter 1988b [1947]: 222.

⁶⁹ Schumpeter 1988c [1947]: 236.

után alig egy évvel, 1950-ben meghalt.) Annyi biztosan elmondható, legjobb közgazdász tanítványai megdöbbenéssel fogadták, hogy mesterük 1949-ben még a gazdasági ciklusok kutatásában is „az ipartörténet, az egyes ágazatok és vállalatok felemelkedésének és hanyatlásának” tanulmányozását jelölte meg a legfontosabb feladatként. Számukra az a Schumpeter volt irányadó, aki bevezette a matematikai közgazdaságtan oktatását a Harvardon, aki vezető szerepet játszott az Econometric Society megalapításában, és aki egy matematikus kollégájával tankönyvet is írt 1946-ban közgazdászok és statisztikusok számára a matematikai módszerekről, bár önmagát sohasem gondolta igazán kompetensnek ezen a téren.⁷⁰ Hiába tette hozzá Schumpeter azt is, hogy mennyire fontosnak tartja a teljes elméleti és statisztikai eszköztár alkalmazását, hogy nem akarja újrakezdeni a múlt lezárt módszertani vitáit, Richard Goodwint idézve, „nagy sokk volt [...], hogy a kutatás jövője a nagyvállalatok iratainak tanulmányozása” lenne, és nem az ökonometriai modellek felállítása és tesztelése.⁷¹ Azon pedig meg se lepődött volna, hogy vállalkozóelméletét nem formalizálják: „modellem homályosnak és matematikailag nehezen kezelhetőnek tűnhet, de valós”.⁷²

Még keményebb dió a gazdaságtörténészek reakciója Schumpeter gondolataira. Az egyik lehetséges magyarázat szerint ők fordítva látták, mint a közgazdászok. Utóbbiak emészthetetlenül sok történelmet és szociológiát vétek felfedezni Schumpeter vállalkozófogalmában és programjában, a gazdaságtörténészek viszont épp ezt kevesellték; számukra még így is sok volt benne a közgazdaságtan és a modell. Thomas Cochran szerint „a központban a nézőpontok és az érdeklődés inkább szociológiai volt, nem a neoklasszikus közgazdaságtanra irányult. A valódi törés a puhatolózó empirikus hipotézisek hangsúlyozása és a deduktív elmélet között volt, és talán nincs is mód áthidalni ez a különbséget.”⁷³ Némileg más hangsúlyokkal indokolta a központban dolgozó fiatal történész, Hugh Aitken, miért volt „nehéz lenyelni sok mindent a schumpeteri

⁷⁰ „[O]lyan vagyok mint Mózes, aki tudta, hogy nem léphet be az ígért földjére” – írta egy levelében 1933-ban G. Haberlernek (Schumpeter 2000: 240).

⁷¹ Swedberg 1991: 176. Schumpeter legragyogóbb tanítványa, a közgazdaságtan 1945 után kibontakozó matematikai forradalmának legkiemelkedőbb teoretikusa, Paul Samuelson még azzal a gondolattal is eljátszott egy visszaemlékezésében, hogy talán a korosodó professzor szellemi hanyatlása vált érzékelhetővé az ilyen kijelentésben, majd rögtön vissza is vonta ezt, s inkább arra jutott, hogy ezúttal is a hallgatóságot mindig elkápráztatni és meghökkenteni akaró jellegzetes schumpeteri szerep és gesztus érvényesült (Samuelson 1983). Ez ugyan az ő esetében szinte soha nem zárható ki, de az tény, hogy ugyanezt a gondolatot már évekkel korábban és jóval élesebben megfogalmazta az 1929–33-as válság kapcsán: „szüntelenül csodálkozom azon, hogyan építhetnek értelmes emberek alapvető elméleteket az utolsó egy vagy két évtizedből merített anyagra [...] az egyetlen megoldás a gazdaságtörténet nagyobb szerepe közgazdászaink képzésében és szellemi poggyászában. Egész életemben főképp az elmélet embere voltam, és ezért elég kényelmetlen számomra a történelmi krédót prédikálni. De arra a következtetésre jutottam, hogy az elméleti eszköztár, ha nem egészíti ki a gazdasági folyamat történetének alapos ismerete, rosszabb, mintha egyáltalán nincs semmiféle elméletünk” (Schumpeter levele E. Longemannak, 1942. február 1., Schumpeter 2000: 339–340).

⁷² Wright 1950: 191.

⁷³ Cochran levele Richard Swedbergnek, Schumpeter 1991: 95.

rendszerből. Pozitívista gyomrunk fellázadt Schumpeter kreativitásfogalmának misztikus mellékíze ellen, a 30-as évek végén kialakult ideológiai ízlésünk viszolygott gondolkodása heroikus és arisztokratikus elemeitől. Mindez nem volt ésszerű, de talán érthető.⁷⁴ Hasonló ellenérzésekről számolt be a központ munkájába szintén bekapcsolódó, de más generációt és nézőpontot képviselő Alexander Gerschenkron is: a schumpeteri vállalkozó romantikus vonásokkal van felruházva, „emlékeztet a középkori kóbor lovagra, aki kilovagol kalandot keresni, készen arra, hogy levágja a rutin és a pangás sárkányát”.⁷⁵ Aitken azt is hozzátette magyarázatként, hogy a Center fiataljait érthető módon nem vonzotta az a feladat, hogy csupán alkalmazói és kommentálói legyenek Schumpeter monumentális és monolitikus elméleti rendszerének, mert ugyan miféle szellemi kihívást jelentett volna számukra, hogy banális történeti illusztrációkat aggassanak a koncepcióra? Ők saját nézőpontokkal és teóriákkal kívántak előrukkolni.⁷⁶

A személyi adottságok sem kedveztek volna annak, hogy a Center kutatói kizárólag egy adott elméleti irány, például a schumpeteri koncepció mentén vizsgálódjanak. Cole nem volt autoriter vagy domináns vezető. Nem akart sem kollégáira, sem a fiatalokra ráerőszakolni valamilyen egységes értelmezési keretet, koncepciót vagy módszert, hiszen maga sem volt biztos abban, „hol áll éppen, merre tart vagy merre kellene tartania a gazdaság- és vállalkozástörténetnek [...] az volt a politikája, hogy szélesre tárja a kaput a ragyogó eszmék, a kritikai gondolkodás és az új elméletek előtt, és így hozza újra lendületbe őket”.⁷⁷ Schumpeter ugyanekkor idejének és energiájának csak kis részét fordította a Centerre, mert lázasan dolgozott monumentális elméletétörténetén, 1948-ban pedig ő volt az American Economic Association elnöke is, amivel az éves konferencia programjának szervezése és az elnöki előadás kötelezettsége is együtt járt. Ezért, bár befolyása tagadhatatlan volt, közvetlen szerepe – mint Cole írta – inkább korlátozott maradt: „jóakarátúan figyelte azt a fogalmi naivitást, amellyel mi, a jóval kisebb tudású kollégák előálltunk a vitákban”.⁷⁸

Jóllehet a központhoz valamilyen formában kapcsolódó gazdaságtörténeteszek listája imponáns volt – lásd többek között Chandler, Gerschenkron, Landes, North, Redlich –, paradox módon az eredmény mégsem állt arányban az előzetes várakozásokkal. A célkitűzés, a kutatási irányok és formák bizonytalansága megmaradt, az egységes elméleti keret hiánya nem vezetett olyan termékeny pluralizmushoz, amely legalább implicit módon alátámasztotta volna az önálló vállalkozástörténet létjogosultságát. Hiába születtek alapos és komoly monográfiák a központ működése során, olyan szintézis nem jött létre, amely elégséges muníciót kínált volna a gazdaságtörténet és a gazdaságelmélet számára a gazdasági növekedés, a vállalati működés stb. kérdéseinek újragondolásához.

⁷⁴ Aitken 1965: 10.

⁷⁵ Swedberg 1991: 177.

⁷⁶ Aitken 1965: 9–10.

⁷⁷ Sass 1976: 99.

⁷⁸ Cole 1968a: 108.

A két iker közül a másik, a *business history* vált sikeressé. Ám ez a siker nem jöhetett volna létre a vállalkozástörténet nélkül. A paradoxont az teszi teljessé, hogy a *business history* első, valóban sikeres paradigmája, Alfred D. Chandler elmélete éppen abban a környezetben formálódott, amelyről ez a történet szól. Chandler a Harvardon ismerkedett meg először Talcott Parsons közvetítésével Max Weber, Émile Durkheim, Werner Sombart és Karl Marx műveivel, az intézmények fejlődését strukturális és funkcionális módon elemző szociológiával, majd 1949-ben meghívást kapva a központba, Schumpeter elméletével, amelyet Cole és Redlich tolmácsolt számára.⁷⁹

„Cole összegyűjtötte az idősebb kutatók és a fiatalabb közgazdász-, szociológus- és történészhallgatók csoportját, hogy kutatásokat végezzenek és rendszeresen megvitassák a vállalkozás, az intézményi változás, a business és a közgazdasági gondolat kérdéseit. Nemzedékem gazdaságtörténetészeinek ez volt a nevelő iskolája.”⁸⁰

A SÜNDISZNÓ ÉS A RÓKA

Amióta Isaiah Berlin Tolsztojról írt esszéje úgymond „behozta a köztudatba” az ókori görög költő, Arkhilokhosz párhuzamát a sokat tudó rókáról és az egyetlen dolgot, de azt nagyon tudó sündisznóról, ez a toposz szinte kötelező darabja a különböző gondolkodók, írók és kutatók jellemzésének. Richard John, a Columbia Egyetem történészprofesszora szerint Alfred D. Chandler sündisznó volt, míg utóda, a Harvard Business School következő *business history* professzora, Thomas McCraw róka. McCraw a tudományos életben és azon túl is széles közönséghez tudott szólni és az oktatás⁸¹ minden szintjén kiemelkedőt nyújtott, míg Chandler a nagyvállalatra már-már megszállottan összpontosító tevékenységét maga is szűknek, ám elmélyültnek érezte.⁸²

Chandler már tudományos tevékenységének kezdetén olyan területen indult el, ahova mások nemigen kívántak belépni, ahol Whittington kifejezésével élve „elméleti vákuum” fogadta.⁸³ Sem közgazdászok, sem történészek számára nem volt kedvelt ez a közeg, és Chandler ezt a vákuumot elsősorban szociológiával kezdte kitölteni.

A 18. század óta élő családi hagyományt követve ő is a Harvard College-ba járt, s ott a Dél történetével kezdett foglalkozni 1940-ben. Ezt kívánta folytatni a háborús évek után is, amikor 1945-ben beiratkozott a University of

⁷⁹ Schumpeter hatását Chandlerre „Arthur Cole, Fritz Redlich és főképp Talcott Parsons közvetítette” (McCraw 2006: 259).

⁸⁰ Chandler 2009: 238.

⁸¹ Berlin 1953; John 2015: 130.

⁸² McCraw 2008: 209.

⁸³ Whittington 2008: 273.

North Carolina mesterképzésére. Két szociológus – Rupert B. Vance és mentora, Howard W. Odum – hatására azonban rájött, hogy egyetlen régió történetének kutatása nem elégíti ki érdeklődését. Ahogy később fogalmazott, Max Weber egyetlen, az I. világháború előtt a bürokráciáról írott fejezete több segítséget nyújtott neki a nagyvállalatok növekedésének megértéséhez, mint majdnem az egész árelmélet.⁸⁴ Weberrel már a Harvardra visszatérve (1946), Talcott Parsons szemináriumain ismerkedett meg, aki egyben Weber fordítója is volt, és Parsonstól sajátította el a strukturalista funkcionális szemléletmódját. Ennek a szemléletnek az alkalmazása kétségtelen hátránnyal járt a hőskultusz történetírásai tradíciójához képest, mivel a vállalatvezetők viselkedését az intézmények működési módjából magyarázó látásmód kevésbé drámai és kevésbé személyes lehetett. Ugyanakkor azzal az előnnyel jár, ahogy ezt Parsons Chandler meggyőződésévé tette, hogy a „gondos összehasonlító elemzések a társadalomtudósok számára az élettelen és az élő természettudományok ellenőrzött kísérleteivel nagyjából hasonló eredményeket hozhatnak.”⁸⁵

A strukturalista funkcionális mélyreható változást hozott az amerikai gazdaság fejlődésének interpretációjában. Az intézmény mint vizsgálati egység középpontba helyezésével a modern vállalatok növekedése és gazdaságban betöltött szerepe magyarázhatóknak tűnt. Ahogy Chandler akkori munkatársa, Louis Galambos egy későbbi – 1975-ös – írásában említi, a nagy, komplex szervezetek kialakulása a modern amerikai történelem legfontosabb egyedi eseménye volt.⁸⁶ Chandler már 1959-ben, a nagyvállalatok szerepét vizsgáló, mérföldkönek tekintett esszéjében ugyanezre a megállapításra jutott. A vasúthálózat elterjedésének következtében létrejövő nemzeti és döntően városi piacok kialakulása után, „1880-at követően a századfordulóra az amerikai gazdaság legnagyobb újítása az amerikai ipar nagyvállalatainak létrejötte volt”.⁸⁷ Ezeket a gondolatokat elsősorban a már dokumentált és megjelent szakirodalom alapján foglalta össze, későbbi munkái során ezt egészítette ki a vállalati információk részletes elemzésével.

Mi vezette Chandlert ebbe az irányba? Részben a véletlen, mivel a mesterképzés harvardi éveiben rokonoknál lakott, ahol ráakadt a dédapja – Henry Varnum Poor, befektetési tanácsadó, pénzügyi elemző, szerkesztő – után maradt terjedelmes irattömegre,⁸⁸ többek között az általa szerkesztett *American Railway*

⁸⁴ Idézi McCraw 2008: 221. David S. Landes, aki szintén részt vett a Harvard Research Center in Entrepreneurial History munkájában, a II. világháborút követő időszak európai gazdaságait vizsgálva, ezt a gondolatot a végletekig feszítve egyenesen összekapcsolta az államigazgatást és a vállalatvezetést: „Sőt a vállalkozói szellem sem homogén: a vállalkozó, azaz a gazdasági döntéshozó nemcsak a tradicionális tulajdonos-igazgatókat és a vállalatvezetők újabb osztályát foglalja magában, hanem a növekvő számú kormánytisztviselőt és szakembert is” (Landes 1986: 719).

⁸⁵ John 1997: 170.

⁸⁶ Galambos 1975: 3.

⁸⁷ Chandler 1959: 31.

⁸⁸ Például azt az évkönyvet, amelyet a fiával együtt alapított H. V. & H. V. Poor cég, a fúzió után a ma ismert Standard and Poor's hitelminősítő korábbi egyik fele adott ki, és amely messze túlmutatott a vasút ügyein: Henry V. Poor: *Manual of the Railroads of the United States, for 1868–69. Showing Their Mileage, Stocks, Bonds, Costs, Earnings, Expenses, and Organizations*;

Journal évfolyamaira és a vasutakkal összefüggő egyéb dokumentumokra. Ez a lehetőség „az első igazán nagy, országos méretű ágazat részletes elemzésére készítette. Tanulmányozta a finanszírozás módját, szervezetét, menedzsmentjét és a kormánnyal való kapcsolatait.”⁸⁹ Az már kevésbé volt véletlen, hogy a Harvard Business School könyvtárában a még hiányzó információk is rendelkezésre álltak, nem beszélve a Harvard Research Center in Entrepreneurial History nyújtotta konzultációs lehetőségekről és az értő hallgatóságról.

Azonban egy további fontos elem is említést érdemel, Chandler ugyanis a Harvard College-beli osztálytársához, John F. Kennedyhez hasonlóan, 1940-ben belépett a haditengerészethez. A haditengerészetnél szerzett tapasztalatok két szempontból is fontos szerepet játszottak Chandler elemzési eszköztárának kialakulásában. Egyrészt lehetőséget jelentettek egy hierarchikus felépítésű, sok vezetési szintből álló komplex szervezet belső működésének és a háborús körülmények miatti hihetetlen méretű expanziójának a megismerésére. Ezt figyelve a hatékonyság javítása érdekében tett innovatív, a szervezeti készségeket megújító lépéseknek a sorát volt módja tanulmányozni. Másrészt a haditengerészetnél betöltött feladatai is formálták látásmódját. Egyik feladata légi fotók elemzése volt a célpontok pontosabb kijelölése érdekében. Ennek során a fizikai világ egyes jellemzői (távolság, sebesség, szállítási útvonalak, térképészet) iránti, már kora ifjúságában kialakult fogékonysága olyan új tapasztalatokkal bővült, amelyek az ipari termelés jellegzetességeinek megértését segítették. Meggyőződésévé vált, hogy „amennyiben egy ország szállítási és hírközlési struktúrája épen marad, az egyes termelőüzemeknek okozott károktól függetlenül is képes a termelést magas szinten folytatni”.⁹⁰ Ez a megfigyelés később a nagyvállalatok vizsgálatánál nyert értelmet: a folyamatos kibocsátás a költségek csökkentésének szükséges előfeltétele.

A Harvard Research Center in Entrepreneurial Historyban felhalmozott tapasztalat azonban csak 1950 után, a Massachusetts Institute of Technologyra (MIT) távozva hozta meg első eredményeit, itt született meg első, nagy jelentőségű könyve *Strategy and Structure* címmel.⁹¹ A 19. század végén, 20. század elején működő sikeres és sikertelen vállalatokat vizsgálva Chandler a vállalati stratégia és a vállalat szervezeti felépítése közötti összhang fontosságát emelte ki, egyben bemutatta, hogy a diverzifikáló stratégiák csak az M-formát (*multidivisional form*), a viszonylagos önállósággal rendelkező részlegeket alkalmazó vállalatoknál sikeresek.⁹² A Harvardra visszatérve (1970) írta meg Pulitzer-díjas kötetét,⁹³ amelyben a kérdést már általánosabban megfogalmazva, a modern amerikai nagyvállalatok kialakulásának magyarázatát próbálta megadni. Az adott méret

with a Sketch of Their Rise, Progress, Influence, &c. Together with an APPENDIX, Containing a Full Analysis of the Debts of the United States, and of the Several States. New York, H. V. & H. V. Poor, 1868.

⁸⁹ McCraw 2008: 219; Chandler 1950.

⁹⁰ McCraw 2008: 218.

⁹¹ Három jelentős könyvének elemzését lásd Halmos 2003.

⁹² Chandler 1962.

⁹³ Chandler 1977.

feletti vállalatok összességét áttekintve megállapította, hogy a legnagyobb vállalatok az iparágak viszonylag szűk körében alakultak ki, ott, ahol a piac „láthatatlan keze” helyébe a menedzsment „látható keze” lépett. A bekövetkezett vállalati szervezeten belüli változások fő okát pedig Chandler szerint nem a társadalmi, politikai szintéren kell keresni, hanem elsősorban a technológiák azon változásában, amelyek a tömegtermelést, tömegkereskedelmet az ipari tömegtársadalomban lehetővé tették.⁹⁴ Nem meglepő, hogy a választék- és méretgazdaságosságot lehetővé tevő folyamatok váltak harmadik legismertebb könyve⁹⁵ fő témájává, amelyben a szervezeti képességek elterjedését immár globális méretekben vizsgálta. Utóbbi két művére úgy tekintett, mint amelyek csak a Harvard inspiráló közegében születhettek meg.⁹⁶

A látható kéz megtestesítőjeként Chandler a legendás üzletemberek mellett egyre inkább a középszintű menedzsment fontosságát hangsúlyozta, szemben a korábbi gyakorlattal, amely a nagyvállalatok ijesztően gyors növekedéséért elsősorban az iparbárókat és a pénzügyi hatalmasságokat tette felelőssé.⁹⁷ Ő irányította rá a figyelmet, hogy sokszor a középvezetők körében fogalmazódnak meg azok a szervezeti újdonságok, amelyek a vállalat stratégiai céljainak megvalósítását lehetővé teszik. A szervezeti változásokhoz szükséges lépések általában lassú, folyamatos alkalmazkodást jelentenek, a készletek, árumozgások, költségek, az értékesítés és a kereslet, az információáramlás rendszeres elemzését, azaz nem feltétlenül radikális átalakítást; a felső vezetés meggyőzése a szervezeti változtatás szükségességéről pedig gyakran éveket vehet igénybe.⁹⁸ Ahogy Geoffrey Jones és Daniel Wadhawani megfogalmazta: „Chandlert a vállalkozó szervezet és nem az egyéni vállalkozó iránti érdeklődés ragadta el.”⁹⁹ De a szakirodalomban Hans Landström és Mats Brenner is részben közvetlenül Chandler munkásságának megjelenésével hozza összefüggésbe a vállalkozó szerepének háttérbe szorulását.¹⁰⁰

Chandler követői és kritikusai is megegyeznek abban, hogy nagy hatást gyakorolt a vállaltörténet-írás szemléletmódjának alakulására és népszerűségének

⁹⁴ Chandler 1977: 8, 287; Chandler 1978: 572; John 1997: 154.

⁹⁵ Chandler 1990.

⁹⁶ John 1997: 161.

⁹⁷ Chandler 1977: 491. Chandler túl akart lépni a „legendás üzletemberek versus rablólovagok” dichotómiáján (John 1997: 163; Lamoreaux–Raff–Temin 2002: 4; Langlois 2007).

⁹⁸ Chandler 1962: 98–100. A folyamat és annak leírása hasonlítható ahhoz, ahogy Hajnal István a technológiai változások előkészítését jellemezte a szövőiparban: „Az első találmányok nem tudományos elgondoláson alapulnak, nincs bennük semmi, ami magasabb törvényszerűség lenne. Kézműves-tapasztalatok, – de hosszú, szívós kísérletezésekkel, amilyenekre csak a társadalom s az üzem tartós szervezete ösztönözheti az embert s a nyers érdekszerűség helyett az iparnak társadalmias rendeltetése is” (Hajnal 1936: 594). A kereslet megváltozását, a kiskereskedelem hasonló, fokozatos, kis lépésekben történő átalakulását és az árak terítésének tömegessé válását mutatta be Walter Minchinton (Minchinton 1973: 91–94).

⁹⁹ Jones–Wadhawani 2006: 24.

¹⁰⁰ „A háttérbe szorulás egyik magyarázata minden kétséget kizáróan a gazdaságtörténet berkein belüli verseny, nem utolsósorban a vállaltörténet-írásban felbukkanó új, szervezetalapú megközelítés, amelynek Alfred Chandler, az MIT professzora volt az élharcosa” (Landström–Benner 2010: 27).

növekedésére. Chandler anekdotája szerint a *Strategy and Structure* című könyve a menedzserréteget is lenyűgözte: egy vállalatvezető azt tanácsolta kollegájának, hogy százezer dollárt is megtakaríthat, ha nem a McKinsey társaságtól rendel tanulmányt a szervezeti rendszer korszerűsítésére, hanem 3 dollárért megvásárolja és elolvassa Chandler könyvét.¹⁰¹ A hatás elsősorban a feltárt bőséges információhalmaz feldolgozásából, közreadásából, a meggyőző példák bemutatásából és magyarázatából adódott. A vállalatelmélet szempontjából Chandler inkább implicit módon járult hozzá az elmélet kibontakozásához: „Vállalatelmélete a nagyvállalat elmélete, illetve annak elmélete, hogy a nagyvállalatok miért sikeresek.”¹⁰² Naomi Lamoreaux és társai interpretációjában Chandlernél hiányzik az elmélet, és ezt a hiányt olyanok igyekeztek betölteni, mint Oliver Williamson a tranzakciós költségek elemzésével.¹⁰³ Chandler elméletéhez való viszonyát érzékeltetheti Ronald Coase-ra való hivatkozásainak sora is. Miközben a vállalat és a piac szerveződésének coase-i alapelemeit adottnak vette, a *Strategy and Structure* kötetben nem említette a nevét, a *Visible Hand* kötetben – elismerve úttörő szerepét egyes tevékenységek internalizálásának magyarázatában – egyetlen lábjegyzetben helytelenül Richard Coase néven hivatkozott rá,¹⁰⁴ végül a *Scale and Scope* könyv lábjegyzetében azt említette meg, hogy Williamson tranzakciós költségekkel összefüggő munkássága Coase klasszikus írására épül.¹⁰⁵ Chandler és Coase viszonya, egymásra való reflektálásuk apró adalék ugyan, de jelzi a vállalat-történet és a vállalatelmélet közötti távolságot.

Amikor Chandler későbbi műveiben elméleti megfontolásokra tért ki, akkor inkább a gazdasági változások fejlődéselmélete mellett tette le a voksát, és kritikusan viszonyult a vállalatok működését kizárólag a tranzakciókkal, illetve szerződésekkel magyarázni kívánó elméletekhez.¹⁰⁶ Chandler szemléletét és megállapításait ugyanakkor más tudományágak, például a menedzsmenttudományok elméleti alapvetésként használják.¹⁰⁷ Steven Toms és John F. Wilson mutatott rá arra, hogy Chandler folyamatosan beépítette munkáiba a frissen felmerülő közgazdasági gondolatokat. Felhasználta a vállalatok növekedésével foglalkozó Edith Penrose írását,¹⁰⁸ fokozatosan figyelembe vette a profitmaximalizálás elvétől eltérő egyéb ösztönzőket (bevételmaximalizálás, a menedzsment hasznossági függvényének maximalizálása, a vállalati növekedés maximalizálása), és mérlegelte a korlátozott racionalitásra épülő elméletek alapján az optimális alatti, vagyis kielégítő teljesítmény szempontjait is. Ezek révén Chandler olyan fogalmak elterjedését segítette, mint az együttes termelés és elosztás, a választékgazdaságosság és a tranzakciós költségek.

¹⁰¹ John 1997: 152.

¹⁰² Toms–Wilson 2012: 297.

¹⁰³ Lamoreaux–Raff–Temin 2002: 5.

¹⁰⁴ Chandler 1992a: 86.

¹⁰⁵ Chandler 1990: 734.

¹⁰⁶ Chandler 1992a: 86.

¹⁰⁷ Whittington 2008.

¹⁰⁸ Penrose 1959.

Amerikán kívül különösen a brit vállalattörténet-írásra volt nagy hatása Chandlernek, ott számos támogatója és vitapartnere akadt. A vállalatszervezet M-formájú felépítésének elterjedését brit empirikus vizsgálatok sora elemezte a brit, francia és német gazdaságban.¹⁰⁹ Amit Chandler, a „sündisznó” már nem vett tekintetbe, azt McCraw, a „róka” kezdte el vizsgálni. McCraw nemcsak a professzori székben volt követője Chandlernek, hanem a chandleri felfogás kibontója és népszerűsítője lett olyan területeken is, mint az ágazati és versenyszabályozás, valamint a kormányzat és az üzleti szféra közötti kapcsolat.¹¹⁰

„VALÓ ÉLET” ÉS VÁLLALATELMÉLET

Annak ellenére, hogy Chandler munkássága a vállalattörténet és a vállalatelmélet szétválását jelezte, Chandler végig Coase követője maradt abban az értelemben, hogy Coase 1937-ben írott cikke és az ott idézett Joan Robinson szellemében nem a tökéletes verseny idealizált szereplőinek leírását tekintette feladatának, hanem a valóságos cégek működésének vizsgálatát.¹¹¹ A való világ megragadásának univerzális vágya Grasnál is jelen volt, Gay források gyűjtését és vállalati tanulmányok készítését javasolta, Schumpeter pedig ugyancsak szorgalmazta közgazdászok és gazdaságtörténészek együttműködésén keresztül az empirikus irodalom bővítését.¹¹² Chandler volt azonban az, aki ennek leginkább próbált eleget tenni. Coase azon túl, hogy ezt az igényt már első jelentős cikkében hangsúlyozottan megfogalmazta, nemcsak egyes írásaival próbált példát mutatni a várt követőknek, de szerkesztőként és a nevét viselő, szellemiségét felvállaló kutatóközpontok munkájában való részvétellel is segítette azt.¹¹³

Míg Chandler a piac és a vállalat közötti intézményi különbségekre építve elsősorban a sikeres nagyvállalat növekedésének kérdésére akart választ kapni, addig Coase kiindulópontja a vállalat megjelenése volt, amit intézményi különbségekkel és az ennek következtében felmerülő eltérő költségekkel magyarázott. A vállalkozó fogalma nála is megjelent, de Chandlerhez hasonlóan háttérbe szorulva. A „tudatosság szigeteinek”¹¹⁴ belső működését Coase meghatározása szerint a vállalkozó-koordinátor irányítja.¹¹⁵ A vállalkozó eme képének megalkotásához az alkotóelemek már rendelkezésére álltak: „Marshall bevezette a szervezetet mint negyedik termelési tényezőt; J. B. Clark a koordinációs funkciót a vállalko-

¹⁰⁹ Toms–Wilson 2012: 302.

¹¹⁰ Toms–Wilson 2012; John 2015.

¹¹¹ Coase 1937: 386. Magyarul Coase 2004: 55–56.

¹¹² Landström–Benner 2010: 26.

¹¹³ Coase 1937. A *Journal of Law and Economics* című lapnak 19 évig volt a főszerkesztője. Szellemiségét hirdető intézetek: Center for the Study of Contracts and the Structure of Enterprise, Ronald Coase Institute, Coase–Sandor Institute of Law and Economics.

¹¹⁴ A kategóriát Coase Dennis Holme Robertsontól vette át, aki cambridge-i közgazdász, John Maynard Keynes barátja és munkatársa volt az 1920–30-as években.

¹¹⁵ Coase 2004: 58.

zónak tulajdonítja; Knight a koordinációt végző menedzserekről beszél.” A vállalkozó így Coase szerint nem más, mint „aki vagy akik a versenyalapú rendszerben az ármechanizmus helyett igazgatják az erőforrások felhasználását”.¹¹⁶ Coase úgy tekint a vállalkozóra, mint akinek készségei a piacról beszerezhetőek. „A vállalat létének magyarázatához Coase Knight karizmatikus vállalkozóját a hierarchikus vállalkozó-koordinátorra cseréli.”¹¹⁷ Vállalat és vállalkozó addig járhatott többé-kevésbé magától értetődően együtt, amíg a vállalat mint „fekete doboz” fel nem tárult. Amint úgy tűnt, hogy a belső folyamatok láthatóvá válnak, úgy foszlott szét a személyes vállalkozói érdem, és vált egyre inkább az intézmény, a szervezet által meghatározott képességgé, hogy azután vállalkozás címszóval, a vállalatelmélet legutóbbi – itt már nem tárgyalható – korszakában ismét életre keljen.¹¹⁸

A véletlennek és – Coase megfogalmazásában – a szerencsének¹¹⁹ még inkább nagy szerepe volt abban, hogy a vállalatról alkotott elképzelések radikális újrafogalmazására egyáltalán sor került. A London School of Economicson (LSE) a közgazdaságtant csak elvéve tartalmazó alapképzés után, 1930-ban Coase az éppen akkor kinevezett Arnold Plant üzletvitellel foglalkozó előadásait és szemináriumait látogatta. Az ő hatására gyökeresen megváltoztak a gazdaság működésének rendszeréről alkotott addigi – szocialisztikus – elképzelései:

„Plant vezetett be Adam Smith láthatatlan kezének világába. [...] Tudatosította bennem, hogy a termelők, a verseny eredményeként, azt gyártják, amit a fogyasztók a legmagasabbra értékelnek. Elmagyarázta, hogy a gazdaságot az árrendszer koordinálja.”¹²⁰

Coase az iparjogot választotta befejező egyetemi tanulmányként, és a legjobb úton haladt, hogy jogász váljon belőle. Plant közbenjárására azonban az 1931/32-es tanévet ösztöndíjjal az Egyesült Államokban töltötte, ahol az egyes ágazatok szerveződésének különbözőségeit tanulmányozhatta. Később így emlékezett tanulmányaira:

„[A]z, hogy formális előképzettség nélkül kellett közgazdasági kérdésekkel foglalkoznom, nagy előnynek bizonyult. Nem lettem kiképezve arra, hogy mit gondoljak, és arra se, hogy mit ne gondoljak, ami nagy szabadságot biztosított a közgazdasági kérdések vizsgálatában.”¹²¹

¹¹⁶ Coase 2004: 58.

¹¹⁷ Chassagnon–Vivel 2013: 46.

¹¹⁸ Auerswald 2007; Foss–Foss–Klein 2007; Terjesen–Wang 2013; Walker 2015.

¹¹⁹ Elmondása szerint életének különböző szakaszaiban volt esély arra, hogy kosárfonó, történész, vegyész, munkavezető vagy ügyvéd váljon belőle (Coase 1995: 231). Coase életéről és szerepéről lásd még Szakadát 1995; Valentiny 2005; Mike 2014.

¹²⁰ Coase 1995: 231.

¹²¹ Coase 1995: 232.

Az iparágak szerkezeti különbségei mellett az az ellentmondás is foglalkoztatta Coase-t, hogy mi szükség van menedzsmentre, ha az ármechanizmus és a piac végzi a koordinációt. Amerikai tartózkodása alatt számos interjúút készített és gyárat látogatott meg, s ezek alapján úgy látta, hogy a piac használata költségekkel jár.

„Ebből az következik, hogy a piactól eltérő koordinációt nem lehet azon a címen elutasítani, hogy nem hatékony – minden azon múlik, hogy az mennyibe kerül a piac használatának költségeivel összevetve.”¹²²

Az LSE elvégzése utáni évben a frissen alapított dundee-i School of Economics and Commerce kurzusain adta elő az USA-ban gyűjtött tapasztalatait, miként az barátjának és szerzőtársának, az LSE-n tanító Ronald Fowlernek írott leveleiből kiderül.¹²³ Itt olvasott először rendszeresen közgazdasági irodalmat is, megismerte Smith, Babbage, Jevons, Wicksteed, Robinson, Chamberlin és Knight írásait, azzal a céllal, hogy megértse „a való életben zajló történéseket”. Ehhez társult az az igénye is, hogy az elméleti konstrukciókat mérésekkel igazolja, így kezdte el például alkalmazni Henry Schultz, a chicagói egyetem tanárának és az Econometric Society egyik alapítójának úttörő keresetelemzési módszereit. Amerikai tapasztalatait nemcsak a kutatásban, hanem az oktatásban is hasznosította, 1935-ben oktatóként az LSE-re kerülve monopóliumelméletet és közszolgáltatások gazdaságtanát tanított, a Harvard Business Schoolon kifejlesztett oktatási módszereket használva.¹²⁴

A piacon vásárolt vagy a vállalaton belül biztosított erőforrások közötti választást a költségviszonyok határozzák meg. Az egyes tranzakciók költségeit számba véve lehet eldönteni, hogy érdemes-e a vállalat keretében megszervezni az adott tranzakciót, vagy olcsóbb azt a piacról igénybe venni.¹²⁵ Ezeknek a gondolatoknak a kifejtését tartalmazta Coase 1937-ben megjelent *The Nature of the Firm* (A vállalat természete) című cikke, amely megjelenésekor még nem kellett különösebb érdeklődést. Lionel Robbins, akinek a tanszékén dolgozott az LSE-n, például soha nem hivatkozott erre a cikkre.¹²⁶ Az írás sikerét csak az 1960-ban megjelent *The Problem of Social Cost* (A társadalmi költség problémája) című cikke hozta meg, amely a tranzakciók költségeinek elemzését ismét visszahozta a közgazdasági vérkeringésbe.

¹²² Coase 1995: 233.

¹²³ Coase 1995: 234–235.

¹²⁴ Coase 1995: 237.

¹²⁵ A „tranzakciós költségek” szókapcsolatot Coase a vállalat természetéről szóló cikkében nem használja. A fogalom elterjesztéséért és használhatóságának széles körű bemutatásáért Oliver Williamsoné az érdem.

¹²⁶ Coase 1995: 238. „Ronald Fowler [...] együtt dolgozott Planttal abban a kutatásban, amely a brit áruházak költségeit elemezte (ezt a kutatást a Harvard Business Schoolon kifejlesztett vizsgálati módszer alapján folytatták)” (Coase 1990: 4).

A költségszámítás, a tőkeköltségek számbavétele Coase munkáinak integráns része volt, de szemléletmódja valószínűleg kevésbé érthető meg, ha nem vesszük figyelembe vonzódását a statisztika és a számvitel problémái iránt. A számvitel fontosságára Chandler is felhívta a figyelmet a tranzakciós költségeket elemezve: amikor vállalatok közötti tranzakciók történnek, akkor általában a tulajdonjogok is módosulnak, és azokat szerződéses viszonyok rögzítik: „Amennyiben a [tranzakciókra] vállalaton belül kerül sor, azokat a számviteli eljárások határozzák meg.”¹²⁷ Az LSE-n számottevő tradíció alakult ki a költségszámítások módszertanát, az árazás elméletét és a költségszámítás számviteli alkalmazásait illetően.¹²⁸ Coase Fowlerrel együtt részt vett a számviteli kutatásokkal foglalkozó szervezet, az Accounting Research Association munkájában, és a költségszámítás módozatairól cikksorozatot is írt a *The Accountant* című folyóiratban, hangsúlyozva, hogy minden üzleti döntés előfeltétele a különböző döntési változatok mellett ténylegesen felmerülő költségek ismerete. A tranzakciós költség Coase számára nemcsak mint gondolati keret volt jelen, hanem operacionalizálható tartalommal is bírt.

Coase amerikai kapcsolatai nem szűntek meg, a műsorszórásról készülő könyve előkészítése során 1948-ban az ottani kereskedelmi rádiókat is tanulmányozta, majd 1951-ben – részben a brit politikai helyzet alakulása miatt, részben az amerikai közgazdaságtan vonzására hallgatva – az Egyesült Államokba települt. 1995-ös visszaemlékezése szerint az amerikai közgazdászok közül Knight, Stigler és Schultz, azaz a chicagói közgazdászok voltak rá a legnagyobb hatással. A vállalatelmélet, amelyet a vállalatörténethez hasonlóan részben az árelmélet hiányosságai hívtak életre,¹²⁹ és amely ezért a mainstreamhez képest perifériális diszciplínának számított,¹³⁰ a vállalatörténettel szemben kevésbé kötődött egyetlen oktatási intézményhez. A vállalatelmélet gyökereit éppúgy kereshetjük az angliai LSE-n vagy Cambridge-ben, mint az amerikai „édesvízi” (Chicago) vagy a „sósvízi” egyetemek (többek között University of California, Berkeley, Harvard, University of Pennsylvania, MIT, Yale) campusain. Ez részben magyarázatot is ad a vállalatelméleti kutatások sokfelé ágazó voltára, lásd például a megbízó-ügynök problémát, a hiányos szerződések modelljeit vagy a részleges egyensúlyi modelleket.

¹²⁷ Chandler 1990: 17.

¹²⁸ Buchanan–Thirlby (eds.) 1973; Coase 1990. „A költségeknek az a szemlélete, amelyet az LSE képviselt, természetesen Knighttól és Wicksteedtől eredeztethető, és Lionel Robbins fejlesztette tovább, de kétségtelen, hogy Hayek befolyása is érződött, ami által osztrák színezetet is kapott” (Coase 1990: 8).

¹²⁹ Az árelmélet Coase felfogásában más néven mikroökonómia (Coase 1992: 713). „Az árelmélet annak megértésére, amihez készítették, hasznosnak bizonyult: megmagyarázza a források elosztását egy zárt, decentralizált rendszerben. [...] De nagy árat kell fizetni a modern árelmélet szigoráért. Az árelmélet legnyilvánvalóbb és legkomolyabb hiányossága, hogy nincs benne helye a termelésnek, a vállalkozásról nem is beszélve” (Coase–Wang 2011: 1).

¹³⁰ „A vállalatelmélet a mainstream közgazdaságtan elhanyagolt területének számított. Ronald Coase 1937-ben ugyan a témát felvetette, a hirtelenes évekig azonban alig szerepelt a kutatási tervekben. Annak ellenére, hogy Coase és Oliver Williamson, a vállalatszervezet tranzakciós költségekre alapozó elemzésének alapítója és kiemelkedő tudósa közgazdasági Nobel-díjat kaptak, a témakör a közgazdasági elemzés perifériáján maradt” (Bylund 2011: 189).

A sokféleség egyben belső vitákat is jelzett. Coase az árelmélettel, a mikroökonómia egyre inkább kvantitatív elemzési eszköztárának más tudományágakra való kiterjesztésével összefüggő kételyei¹³¹ miatt nem érezte otthon magát Chicagóban sem. Ezt erősítette a Posner–Coase-vita is, amelyben Richard Posner – bíró, a University of Chicago Law School professzora, a jogi és közgazdaságtani iskola egyik legismertebb alakja és az egyik legtöbbet idézett jogtudós – a Coase nevéhez köthető új intézményi közgazdaságtant elméletellenesnek tekintette Coase modern közgazdaságtannal szembeni ellenérzései miatt.¹³²

A modern közgazdaságtan születésétől 1970-ig terjedő közel kétszáz évet áttekintve Harold Demsetz, a chicagói és kaliforniai egyetem professzora és az új intézményi közgazdaságtan egyik vezéralakja csak két olyan művet tudott említeni, amelyek megváltoztatták a vállalatról alkotott elméleti képet: Knight 1921-ben megjelent *Risk, Uncertainty and Profit* című művét és Coase 1937-es cikkét.¹³³ Mindkettő a maga nemében jelentős teljesítmény volt, véli Demsetz, de mindkettő csak részleges változást hozott. Coase érdeme, hogy felhívta a figyelmet a vállalat létezésének megválaszolatlan problémájára, de csak az elmélet első elemeit dolgozta ki. Knighté az elsőbbség dicsősége, de művének középpontjában a kockázatok és a bizonytalanság kezelése, a profit kialakulásának problémája állt, számára a vállalat létezése csak akkor merül fel kérdésként, amikor előbbiek magyarázatához alkalmilag szüksége volt utóbbi tárgyalására. Knightnál a vállalat létezését a „kockázatok újraelosztása” magyarázza.¹³⁴ Az elsőbbség kérdésében Demsetz mellett mások is hajlanak Knight szerepének újraértékelésére, alapító voltának elfogadására, ugyanakkor jellemzően Coase befolyását tartják a jelentősebbnek.¹³⁵

Nem ezt a véleményt tükrözi azonban a két neves közgazdász, Bengt R. Holmstrom és a 2014. évi Nobel-díjas Jean Tirole által írt fejezet¹³⁶ a *Handbook of Industrial Organization* című kötetben. A vállalatelméleti fejezet Sam Peltzman kifejezésével Elméletvárosba¹³⁷ vezet, és elsősorban a játékelmélet legújabb modelljeinek ismertetését tartalmazza. Coase nem szerepel az irodalomjegyzékben. A szerzők a fejezet végén maguk is elismerik, hogy a „bizonyíték/elmélet arány [...] jelenleg nagyon alacsony ezen a területen”.¹³⁸ Coase szerint itt olyan rendszereket tanulmányoznak, amelyek a „közgazdászok fejében léteznek, nem a földön”.¹³⁹

A való élet megismerésének reménye Coase késői műveiben is töretlen maradt. A vállalat történet által összegyűjtött empirikus adatok felhasználását maga is szorgalmazta, a General Motors történetének egy korszakával foglalkozó,

¹³¹ Coase 1978: 202–204.

¹³² Posner 1993: 206–207.

¹³³ Demsetz 1988: 144; Knight 1921; Coase 1937.

¹³⁴ Demsetz 1988: 244.

¹³⁵ Walker 2015: 46–47.

¹³⁶ Holmstrom–Tirole 1989.

¹³⁷ Peltzman 1991: 202.

¹³⁸ Holmstrom–Tirole 1989: 126.

¹³⁹ Coase 1992: 714.

2000-es cikkében nagymértékben felhasználta Chandler egyik társszerzővel írott könyvét. Egy 2013-ban készült interjúban megkérdezték, hogy min dolgozik éppen. Ezt a választ adta:

„Történész maradtam. Sok évvel ezelőtt hozzákezdtem az 1700 és 1800 közötti londoni vízszolgáltató vállalatok vizsgálatához. [...] A londoni vízszolgáltatás történetéről szeretnék írni.”¹⁴⁰

ÖSSZEGZÉS HELYETT, AVAGY A MEGVETETT KŐ

„A kő, amelyet az építők megvetettek...”, ezt a bibliai passzust választotta egy előadása címéül Cole 1968-ban, visszatekintve a Center tevékenységére.¹⁴¹ Nem fejezte be a mondatot, hiszen ő is úgy látta, hogy a Center nem vált szegletkővé, „kudarcot vallott, [...] mert nem jutott el odáig, hogy megfogalmazzon egy olyan gazdasági növekedésméletemet, amely elsősorban a vállalkozói viselkedés feltételeire és módozataira épül”. Bár az elmélet nem született meg, Cole mégis azt remélte, hogy a Center munkája gyümölcsözőnek bizonyul, mert erre építve létre lehet hozni a mikro- és makroökómia közötti gazdaságtant (*mesoeconomics*), amely „az üzleti (vállalkozói) világ feltételeit és körülményeit vizsgálva tud megfelelő magyarázatot adni az adott gazdaság növekedési képességére”. A nagyon bizonytalan körvonalú elképzelés nem hozott eredményt, a következő évtizedek közgazdaságtana az endogén növekedésméletemek formalizált modelljeiben kereste a magyarázatot a különböző gazdaságok eltérő növekedésére, amit a humántőke felhalmozódására vezetett vissza. E modellek szereplői racionális gazdasági ágensek, a vállalat vagy a vállalkozó itt nem jelenik meg önálló, sajátos problémaként, a modellalkotóknak nincs igényük arra a történeti tudásra, amelyet az *entrepreneurial history* halmozott fel. Az idő igazolni látszott a jeles angol gazdaságtörténész, John Habakkuk még 1954-ben elhangzott véleményét: a Centerben sok érdekes gondolat vetődött föl, de csak kevés örölni valót kínáltak a közgazdászok malmainak.¹⁴²

Chandlernek sikerült, ami Cole-nak nem: „paradigmát” teremteni, már-már szinte intézménnyé válni. Az ő elemzése a kapitalista gazdasági szervezet fejlődését betetőző vertikálisan integrált, horizontálisan diverzifikált, a menedzsment által irányított amerikai nagyvállalatról – mint láttuk – a strukturalista funkcionális szociológiai eszközszerét alkalmazta, de lényegében leíró maradt, noha sokszor hangsúlyozta, hogy az elmélet és az empirizmus egymásra van utalva. Ezért is válhatott könnyen a *business history* meghatározó paradigmájává, mivel úgy teremtette újjá a tudományterületet, úgy kínált értelmezési keretet és interpretációs sémát, hogy ebben a tekintetben nem kényszerítette ki a Gras által

¹⁴⁰ Terjesen–Wang 2013: 179.

¹⁴¹ Cole 1968a.

¹⁴² Cole 1968a: 116.

képviselt elméletnélküliség – vagy, miként a Harvard Centerben olykor jellemezték: elméletellenesség – teljes revízióját, vállalatelmélet és vállalatörténet integrációját. A vállalaton belüli szervezeti evolúcióra összpontosító szemlélet lehetővé tette a koherens tárgyalást, de utat hagyott az átjáráshoz, még ha ennek ára a vállalati működés társadalmi, politikai, kulturális kontextusának zárójelbe tétele is volt, vagyis – mutatis mutandis – valami igen hasonló a neoklasszikus eljárás-móddhoz. Chandler elemzése kombinálta a nagyvállalati struktúra jellemzőit és a növekedés személyes tényezőit, a folyamatokat és a döntéseket, de igazából csak arra adott választ, hogyan váltak ezek a vállalatok meghatározóvá, arra azonban nem, miért születtek azok a döntések, amelyek erre vezettek.¹⁴³ A főáramú közgazdász nem kerül ellentétbe a szakmai standardokkal, ha az eredményt – legyen az a látható vagy a láthatatlan kéz működésének következménye – optimálisként ábrázolja, ám a történéssz aligha állíthat ilyet.

Cole, Chandler és Coase más-más módon, de hasonló irányba kívántak haladni, az empirikus tudás elsődleges fontosságát hangsúlyozták. Ezt tette Schumpeter is, aki utolsó művében a gazdasági *elemzés* legfontosabb területének a gazdaságtörténetet nyilvánította, és a történelmi tények, érzék és tapasztalat szükségességét kiemelve, úgy vélte, hogy a „gazdasági elemzésben a jelenleg elkövetett legtöbb alapvető hiba a történelmi tapasztalat hiányának tulajdonítható”.¹⁴⁴ Három évtizeddel később az összehasonlító vállalatörténet feladatait fejtegetve Chandler a történésszi nézőpont sajátossága mellett érvelt, de a nyilvánvaló különbségek mellett is a – nem egészen koherens – gondolatmenetben visszaköszön a vállalkozóról, a levéltári forrásokon alapuló esettanulmányok és a fogalmi apparátus összekapcsolásáról folytatott harvardi viták emléke:

„[A] történész két kihívással néz szembe. Az egyik, hogy a specifikus emberi eseményeket és cselekvéseket kapcsolatba hozza az örökké változó tágabb gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális környezettel. A másik, hogy olyan általánosításokat és fogalmakat fejlesszen ki, amelyek ugyan konkrét helyen és időben történt eseményekből és akciókból fakadnak, de alkalmazhatók más eseményekre és akciókra, ezért értékes irányjelzők és elemzési eszközök lehetnek más történészek, éppúgy közgazdászok, szociológusok, antropológusok és más kutatók számára is. [...] A vállalat történéssze történész marad, nem közgazdász, szociológus vagy a vezetéstudomány művelője. Tőlük eltérően nem a meglévő elméletekből jut el a priori módon hipotézisekhez és tételekhez, amelyeket azután empirikus adatokon tesztel. A vállalat történéssze az adataiból általánosít, azokból az adatokból, amelyeket azért gyűjt össze és vet egybe, hogy válaszoljon a történész kérdéseire: mikor, hol, hogyan, és végül: miért?”¹⁴⁵

¹⁴³ Lamoreaux–Raff–Temin 2004.

¹⁴⁴ Schumpeter 1954: 12–13.

¹⁴⁵ Chandler 1984: 3, 26.

Az a kérdés, hogy mi is valójában a vállalat, Chandler szerint inkább a közgazdászokat, mint a történészeket érdekli.¹⁴⁶ Mégis, vállalatörténészként a tranzakciós költség Coase (és Williamson) nevéhez köthető fogalmi kereteit a vállalatörténet szempontjából relevánsnak, használhatónak találta. Coase vállalatelmélete és a tranzakciós költségek figyelembevétele kitágította a vállalatörténet elemzési horizontját, nemcsak a múltba nyúlóan, a gyárak megjelenése és az első ipari forradalom körüli időkre,¹⁴⁷ hanem a multinacionális vállalatok kialakulásának és fejlődésének korszakára is.¹⁴⁸

A *business history* ma világszerte több száz kutató műveli, akik még a *big data* korszakának beköszönte előtt gazdag empirikus anyagot halmoztak fel számos országban sok-sok iparágrról és vállalatról. A chandleri paradigma sokat hangoztatott válsága idején – az általánosságokon túl – érvényes-e még ez a program, lehet-e pozitív hozadéka az ilyen párbeszédnek? Avagy radikális kritikára, új horizontokra van szükség, tudomásul véve az utolsó évtizedek főáramú mikroökonomiája – benne a vállalat- és ipari szervezetelmélet – megbízó-ügynök problémákat, szerződéseket, piaci magatartási formákat stb. játékelméleti modellekben megfogalmazó elemzéseit,¹⁴⁹ a (schumpeteri) innovációs és vállalkozói tevékenység kvantifikálását célzó erőfeszítéseket,¹⁵⁰ a viselkedési közgazdaságtan eredményeit éppen úgy, mint a posztmodern törekvéseket? Vagy esetleg az fog történni, hogy a szakmai közösség marginalizálja ezeket a vitákat, megmarad az üzleti képzés igényeinek dominanciája, és a *business history* művelői továbbra sem fognak bekapcsolódni a kapitalizmusról, az egyenlőtlenségről, a nagy szétválásról stb. folyó vitákba, azt kockáztatva, hogy a *business history* csupán a kliometria előtörténetének egyik mellékutójaként fog megmaradni a historiográfiai emlékezetben? Másképp szólva: hogyan fogja a *business history* újraértelmezni magát a közgazdaságtan, a történettudomány, a vezetési és szervezési ismeretek mai narratíváinak vonzásterében? Ezek a kérdések ma gyakran felbukkannak a szakmai folyóiratok hasábjain¹⁵¹ – de természetesen nem tudhatjuk, hoz-e rájuk választ az idő, s ha igen, miféleképpen: „No, váltsunk doktrínát: *Che sera, sera* – lesz, ami lesz?”¹⁵²

¹⁴⁶ Chandler 1992b: 483.

¹⁴⁷ Amatori–Colli 2011: 18.

¹⁴⁸ Wilkins 1988: 45.

¹⁴⁹ Magyarul lásd Jensen 2008.

¹⁵⁰ Magyarul lásd Aghion 2012.

¹⁵¹ Lásd egyebek között Amatori 2009; Galambos 2014; Godelier 2009; Kobrak–Schneider 2011; Lepore 2012; Ogbor 2000; Pierenkemper 2012; Plumpe (Hrsg.) 2014; Rosen 2013; Scranton–Fridenson 2013; Tiffany 2009; Wadhvani–Jones 2013.

¹⁵² „What doctrine call you this, *Che sera, sera*, What will be, shall be?” (Marlowe 2010 [1604]: 19–20). Szabó Stein Imre fordítása.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Aghion, Philippe 2012: *Téremtő rombolás*. Budapest.
- Aitken, Hugh 1965: Entrepreneurial Research: The History of an Intellectual Innovation. In: Aitken, Hugh (ed.): *Explorations in Enterprise*. Cambridge, Mass., 3–19.
- Amatori, Franco 2009: Business History: State of the Art and Tendencies. *Entreprises et Histoire* 55. 11–23.
- Amatori, Franco – Colli, Andrea 2011: *Business History. Complexities and Comparisons*. London.
- Auerswald, Philip E. 2007: Entrepreneurship in the Theory of the Firm. *Small Business Economics* (30.) 111–126.
- Baumol, William 1968: Entrepreneurship in Economic Theory. *American Economic Review* (58.) 2. 64–71.
- Berlin, Isaiah 1953: *The Hedgehog and the Fox*. New York.
- Boothman, Barry 2001: A Theme Worthy of Epic Treatment: N.S.B. Gras and the Emergence of American Business History. *Journal of Macromarketing* (21.) 1. 61–73.
- Breisach, Ernst 2004: *Historiográfia*. Budapest.
- Briggs, Asa 1957: Business History. *Economic History Review* (9.) 3. 486–498.
- Broadberry, Stephen – O'Rourke, Kevin (eds.) 2010: *Cambridge Economic History of Modern Europe*. Vol. I–II. Cambridge.
- Buchanan, James M. – Thirlby, George F. (eds.) 1973: *L.S.E. Essays on Cost*. London. <http://www.econlib.org/library/NPDBooks/Thirlby/bcthLS5.html> – utolsó letöltés: 2015. május 10.
- Bylund, Per L. 2011: The Division of Labor and the Firm: An Austrian Attempt at Explaining the Firm in the Market. *Quarterly Journal of Austrian Economics* (14.) 2. 188–215.
- Cassis, Youseff – Minoglou, Ioanna (eds.) 2005: *Entrepreneurship in Theory and History*. Houndmills.
- Chandler, Alfred 1950: Henry Varnum Poor: Business Analyst. *Explorations in Entrepreneurial History* (2.) 180–202.
- Chandler, Alfred 1959: The Beginnings of “Big Business” in American Industry. *Business History Review* (33.) 1. 1–31.
- Chandler, Alfred 1962: *Strategy and Structure: Chapters in the History of the American Industrial Enterprise*. Cambridge, Mass.
- Chandler, Alfred 1977: *The Visible Hand: The Managerial Revolution in American Business*. Cambridge, Mass.
- Chandler, Alfred 1978: America by Design: Science, Technology, and the Rise of Corporate Capitalism by David F. Noble. Book Review. *Technology and Culture* (19.) 3. 569–572.
- Chandler, Alfred 1984: Comparative Business History. In: Coleman, Donald – Mathias, Peter (eds.): *Enterprise and History: Essays in Honour of Charles Wilson*. Cambridge, 3–26.
- Chandler, Alfred 1990: *Scale and Scope: The Dynamics of Industrial Capitalism*. Cambridge, Mass.

- Chandler, Alfred 1992a: Organizational Capabilities and the Economic History of the Industrial Enterprise. *Journal of Economic Perspectives* (6.) 3. 79–100.
- Chandler, Alfred 1992b: What is a Firm? A Historical Perspective. *European Economic Review* (36.) 2–3. 483–492.
- Chandler, Alfred 2009 [1992]: History and Management Practice and Thought: an Autobiography. *Journal of Management History* (15.) 3. 236–260.
- Chassagnon, Virgile – Vivel, Christel 2013: Frank K. Knight and Ronald H. Coase. On the Nature of the Capitalist Firm: an Analysis of Their Seminal Contributions (1921–1937). *History of Economic Ideas* (21.) 2. 29–50.
- Coase, Ronald 1937: The Nature of the Firm. *Economica* (4.) 386–405.
- Coase, Ronald 1978: Economics and Contiguous Disciplines. *Journal of Legal Studies* (7.) 2. 201–211.
- Coase, Ronald 1990: Accounting and the Theory of the Firm. *Journal of Accounting and Economics* (12.) 1–3. 3–13.
- Coase, Ronald 1992: The Institutional Structure of Production. *American Economic Review* (82.) 4. 713–719.
- Coase, Ronald 1995: Ronald H. Coase. In: Breit, William – Spencer, Roger W. (eds.): *Lives of the Laureates. Thirteen Nobel Economists*. Cambridge, Mass., 227–249.
- Coase, Ronald 2004: A vállalat természete. In: uő: *A vállalat, a piac és a jog*. Budapest, 55–83.
- Coase, Ronald – Wang, Ning 2011: The Industrial Structure of Production: A Research Agenda for Innovation in an Entrepreneurial Economy. *Entrepreneurship Research Journal* (1.) 2. 1–11.
- Cochran, Thomas 1945: The Economics in a Business History. *The Journal of Economic History* (5.) Supplement, 54–65.
- Cochran, Thomas 1949: The Legend of the Robber Barons. *Explorations in Entrepreneurial History* (1.) 5. 1–7.
- Cochran, Thomas 1975: Arthur Harrison Cole, 1889–1974. *Business History Review* (49.) 1. 1–5.
- Cole, Arthur – Dunham, Arthur – Gras, Norman 1932: *Facts and Factors in Economic History: Articles by Former Students of Edwin Francis Gay*. Cambridge, Mass.
- Cole, Arthur 1942: Entrepreneurship as an Area of Research. *Journal of Economic History* (2.) 1. Supplement, 118–126.
- Cole, Arthur 1944: A Report on Research in Economic History. *Journal of Economic History* (4.) 1. 49–72.
- Cole, Arthur 1945: Business History and Economic History. *Journal of Economic History* (5.) Supplement, 45–53.
- Cole, Arthur 1946: An Approach to the Study of Entrepreneurship: A Tribute to Edwin F. Gay. *Journal of Economic History* (6.) Supplement, 1–15.
- Cole, Arthur 1965: Aggregative Business History. *Business History Review*. (39.) 3. 287–300.
- Cole, Arthur 1967: The Impact of a Large Collection of Business Literature. *Harvard Library Bulletin* (15.) 2. 180–199.
- Cole, Arthur 1968a: “The Stone that the Builders Rejected”. *Tradition: Zeitschrift für Firmengeschichte und Unternehmerbiographie* (13.) 3. 105–118.

- Cole, Arthur 1968b: Economic History in the United States: Formative Years of a Discipline. *Journal of Economic History*. (28.) 4. 556–589.
- Cole, Arthur 1970: The Committee on Research in Economic History: An Historical Sketch. *Journal of Economic History*. (30.) 4. 723–741.
- Coleman, Donald 1987: The Uses and Abuses of Business History. *Business History* (29.) 2. 141–156.
- Copeland, Melvin 1958: *And Mark an Era: the Story of the Harvard Business School*. Boston.
- Crandall, Ruth 1960: *The Research Center in Entrepreneurial History at Harvard University, 1948–1958: a Historical Sketch*. Cambridge, Mass.
- Cruikshank, Jeffrey 1987: *A Delicate Experiment: the Harvard Business School, 1908–1945*. Boston.
- Demsetz, Harold 1988: *Ownership, Control, and the Firm: The Organization of Economic Activity*. Vol. 1. New York.
- Donham, Wallace 1922: Business Teaching by the Case System. *American Economic Review* (12.) 1. 53–65.
- Dorfman, Joseph 1949: *The Economic Mind in American Civilization*. Vol. III. 1865–1918. New York.
- Dorfman, Joseph 1955: The Role of the German Historical School in American Economic Thought. *American Economic Review* (45.) 2. 17–28.
- Ebner, Alexander 2005: Entrepreneurship and Economic Development: From Classical Political Economy to Economic Sociology. *Journal of Economic Studies*. (32.) 3. 256–274.
- Ely, Richard 1884: *The past and the present of political economy*. Baltimore.
- Emmett, Ross 2014: The History of American Economics. http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2520426 – utolsó letöltés: 2015. május 10.
- Foss, Kirsten – Foss, Nicolai J. – Klein, Peter G. 2007: Original and Derived Judgment: An Entrepreneurial Theory of Economic Organization. *Organization Studies* (28.) 12. 1893–1912.
- Fridenson, Patrick 2008: Business History and History. In: Jones, Geoffrey – Zeitlin, Jonathan (eds.): *The Oxford Handbook of Business History*. Oxford, 9–36.
- Galambos, Louis 1967: *American Business History*. Washington.
- Galambos, Louis 1975: *The Public Image of Big Business in America, 1880–1940: a Quantitative Study in Social Change*. Baltimore.
- Galambos, Louis 2014: Is this a Decisive Moment for the History of Business, Economic History, and the History of Capitalism? *Essays in Economic & Business History* (32.) 1–18.
- Gay, Edwin 1941: The Tasks of Economic History. *Journal of Economic History* (1.) Supplement, 9–16.
- Godelier, Eric 2009: History, a Useful “Science” for Management? *Enterprise & Society* (10.) 4. 791–804.
- Goodwin, Craufurd 1998: The Patrons of Economics in a Time of Transformation. In: Morgan, Mary – Rutherford, Malcolm (eds.): *From Interwar Pluralism to Postwar Neoclassicism*. (Annual Supplement to Vol. 30 of *History of Political Economy*.) Durham, 53–81.

- Gras, Norman 1922: *An Introduction to Economic History*. New York.
- Gras, Norman 1934: Business History. *Economic History Review* (4.) 4. 385–398.
- Gras, Norman 1944: Are You Writing a Business History? *Bulletin of the Business Historical Society* (18.) 4. 73–110.
- Gras, Norman – Larson, Henrietta 1939: *Casebook in American Business History*. New York.
- Hajnal István 1936: *Az újkor története*. (Egyetemes történet III.) Budapest.
- Halmos Károly 2003: „A nagyvállalkozás történeti elmélete.” A. D. Chandler Jr. három munkája. *Korall* (4.) 14. 117–134.
- Hanák Péter 1979: Az üzemtörténet kutatásának problémái. In: Incze Miklós (szerk.): *Az üzemtörténetírás kérdései*. Budapest, 47–67.
- Hawley, Frederick 1907: *Enterprise and the Productive Process*. New York.
- Heaton, Herbert 1949: The Making of an Economic Historian. *Journal of Economic History* (9.) Supplement, 1–5.
- Herbst, Jurgen 1965: *The German Historical School in American Scholarship*. Ithaca.
- Holmstrom, Bengt R. – Tirole, Jean 1989: The Theory of the Firm. In: Schmalensee, Richard – Willig, Robert D. (eds.): *Handbook of Industrial Organization*. Vol 1. Amsterdam, 61–133.
- Hyman, Louis 2013: *Why Write the History of Capitalism?* <http://www.symposium-magazine.com/why-write-the-history-of-capitalism-louis-hyman/> – utolsó letöltés 2015. május 11.
- Interchange 2014: Interchange: The History of Capitalism. *Journal of American History* (101.) 2. 503–536.
- Isaac, Joel 2012: *Working Knowledge: Making the Human Sciences from Parsons to Kuhn*. Cambridge, Mass.
- Jastrow, Ignaz 1904: Kaufmannsbildung und Hochschulbildung in Amerika. In: *Berliner Jahrbuch für Handel und Industrie*. Band 1. Berlin, 418–444.
- Jensen, Michael 2008: *Tulajdonosok és menedzserek*. Budapest.
- John, Richard R. 1997: Elaborations, Revisions, Dissents: Alfred D. Chandler, Jr.’s, “The Visible Hand” after Twenty Years. *Business History Review* (71.) 2. 151–200.
- John, Richard R. 2015: Prophet of Perspective: Thomas K. McCraw. Review Essay. *Business History Review* (9.) 1. 129–153.
- Jones, Geoffrey – Wadhvani, Daniel 2006: *Entrepreneurship and Business History: Renewing the Research Agenda*. Harvard Business School Working Paper 07-007 <http://www.hbs.edu/faculty/Publication%20Files/07-007.pdf> – utolsó letöltés 2015. május 12.
- Keller, Phyllis – Keller, Morton 2001: *Making Harvard Modern: The Rise of America’s University*. Oxford.
- Klement Judit 2012a: *Hazai vállalkozók a hőskorban*. Budapest.
- Klement Judit 2012b: *Business History in Use*. (Előadás az Atelier 25 éves jubileumi konferenciáján.) Kézirat.
- Knight, Frank 1921: *Risk, Uncertainty and Profit*. New York.
- Kobrak, Christopher – Schneider, Andrea 2011: Varieties of Business History: Subject and Methods for the Twenty-first Century. *Business History* (53.) 3. 401–424.

- Kövér György 1999: Elmélet és módszer a legújabb gazdaságtörténet-írásban. In: Püski Levente – Tímár Lajos – Valuch Tibor (szerk.): *Politika, gazdaság és társadalom a XX. századi magyar történelemben*. I. kötet. Debrecen, 47–56.
- Kövér György 2003: A gazdaságtörténet-írás új útjai. In: Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe*. Budapest, 281–301.
- Lamoreaux, Naomi R. – Raff, Daniel M. G. – Temin, Peter 2002: *Beyond Markets and Hierarchies: Toward a New Synthesis of American Business History*. NBER Working Paper No. 9029.
- Lamoreaux, Naomi – Raff, Daniel – Temin, Peter 2004: Against Whig History. *Enterprise & Society* (5.) 3. 376–387.
- Landes, David 1986: *Az elszabadult Prométheusz*. Budapest.
- Landström, Hans – Benner, Mats 2010: Entrepreneurship Research: A History of Scholarly Migration. In: Landström, Hans – Lohrke, Franz (eds.): *Historical Foundations of Entrepreneurial Research*. Cheltenham, 15–45.
- Langlois, Richard N. 2007: *The Dynamics of Industrial Capitalism: Schumpeter, Chandler, and the New Economy*. Abingdon.
- Lepore, Amadeo 2012: *New Research Methods of Business History*. http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1979904 – utolsó letöltés 2015. május 24.
- Letter to an Industrial Historian. *Punch* 1955. augusztus 3. 125.
- Levy, Jonathan 2012: *Freaks of Fortune: The Emerging World of Capitalism and Risk in America*. Cambridge, Mass.
- Locke, Robert 1984: *The End of the Practical Man*. Greenwich, Conn.
- Madarász Aladár 2014: Hogyan született a vállalkozó? *Külgazdaság* (58.) 7–8. 3–29.
- Marlowe, Christopher 2010 [1604]: Doktor Faustus. In: Szabó Stein Imre (ford.): *Benn a pokol*. Budapest, 13–100.
- McCraw, Thomas 2006: Schumpeter's "Business Cycles" as Business History. *Business History Review* (80.) 2. 231–261.
- McCraw, Thomas 2007: *Prophet of Innovation*. Cambridge, Mass.
- McCraw, Thomas K. 2008: Alfred Chandler: His Vision and Achievement. *Business History Review* (82.) 2. 207–226.
- Mike Károly 2014: Ronald Coase – itt és most. *Közgazdasági Szemle* (61.) 3. 315–323.
- Minchinton, Walter 1973: Patterns of Demand 1750–1914. In: Carlo M. Cipolla (ed.): *The Industrial Revolution. The Fontana Economic History of Europe*. London, 77–187.
- Morgan, Mary – Rutherford, Malcolm 1998: American Economics: The Character of the Transformation. In: Morgan, Mary – Rutherford, Malcolm (eds.): *From Interwar Pluralism to Postwar Neoclassicism*. (Annual Supplement to Vol. 30 of *History of Political Economy*.) Durham, 1–26.
- O'Rourke, Kevin 2015: Innovation and the Transition from Stagnation to Rapid Growth. In: *The Economy – Core project*. <https://www.inkling.com/read/the-economy-sept-2014-the-core-project/2--innovation-and-the/reader-16> – utolsó letöltés 2015. június 12.
- Ogbor, John 2000: Mythicizing and Reification in Entrepreneurial Discourse: Ideology-critique of Entrepreneurial Studies. *Journal of Management Studies* (37.) 5. 605–635.
- Peltzman, Sam 1991: The Handbook of Industrial Organization: A Review Article. *Journal of Political Economy* (99.) 1. 201–217.

- Penrose, Edith 1959: *The Theory of the Growth of the Firm*. Oxford.
- Pierenkemper, Toni 2012: «Moderne» Unternehmensgeschichte auf vertrauten (Irr-) Wegen? *Zeitschrift für Unternehmensgeschichte* (57.) 1. 70–85.
- Plumpe, Werner (hrsg.) 2014: *Unternehmer – Fakten und Fiktionen. Historisch-biografische Studien*. Oldenbourg.
- Posner, Richard A. 1993: Nobel Laureate: Ronald Coase and Methodology. *Journal of Economic Perspectives* (7.) 4. 195–210.
- Postan, Michael 1957: N.S.B. Gras – a Memoir. *Economic History Review* (9.) 3. 485.
- Ránki György 1977: *Közgazdaság és történelem – a gazdaságtörténet válaszútjai*. Budapest.
- Redlich, Fritz 1957: Academic Education for Business: Its Development and the Contribution of Ignaz Jastrow (1856–1937). *Business History Review* (31.) 35–91.
- Rosen, Christine 2013: What is Business History? *Enterprise & Society* (14.) 3. 475–485.
- Ross, Dorothy 1991: *The Origins of American Social Science*. Cambridge.
- Samuelson, Paul 2003: Reflections on the Schumpeter I Knew Well. *Journal of Evolutionary Economics* (13.) 463–467.
- Sass, Steven 1976: *Entrepreneurial Historians and History: An Essay in Organized Intellect*. (Dissertation.) Johns Hopkins University.
- Schumpeter, Joseph 1954: *History of Economic Analysis*. London.
- Schumpeter, Joseph 1988a [1935]: The Analysis of Economic Change. In: uő: *Essays on Entrepreneurs, Innovations, Business Cycles, and the Evolution of Capitalism*. (Ed. Richard V. Clemence.) New Brunswick, 134–149.
- Schumpeter, Joseph 1988b [1947]: The Creative Response in Economic History. In: uő: *Essays on Entrepreneurs, Innovations, Business Cycles, and the Evolution of Capitalism*. (Ed. Richard V. Clemence.) New Brunswick, 221–231.
- Schumpeter, Joseph 1988c [1947]: Theoretical Problems of Economic Growth. In: uő: *Essays on Entrepreneurs, Innovations, Business Cycles, and the Evolution of Capitalism*. (Ed. Richard V. Clemence.) New Brunswick, 232–240.
- Schumpeter, Joseph 1988d [1949]: Economic Theory and Entrepreneurial History. In: uő: *Essays on Entrepreneurs, Innovations, Business Cycles, and the Evolution of Capitalism*. (Ed. Richard V. Clemence.) New Brunswick, 253–271.
- Schumpeter, Joseph 1991 [1946]: Comments on a Plan for the Study of Entrepreneurship. In: uő: *The Economics and Sociology of Capitalism*. (Ed. Richard Swedberg.) Princeton, 406–428.
- Schumpeter, Joseph 1991: *The Economics and Sociology of Capitalism*. (Ed. Richard Swedberg.) Princeton.
- Schumpeter, Joseph 2000: *Briefe/Letters* (Hrsg. Hedtke, Ulrich – Swedberg, Richard.) Tübingen.
- Scranton, Philip – Fridenson, Patrick 2013: *Reimagining Business History*. Baltimore.
- Stauss, James 1944: The Entrepreneur: The Firm. *Journal of Political Economy* (52.) 2. 112–127.
- Supple, Barry 1959: American Business History – a Survey. *Business History* (1.) 2. 63–76.
- Supple, Barry 1962: The Uses of Business History. *Business History* (4.) 2. 81–90.
- Swedberg, Richard 1991: *Schumpeter: A Biography*. Princeton.
- Swedberg, Richard 2015: Schumpeter and Talcott Parsons. *Journal of Evolutionary Economics* (25.) 1. 215–222.

- Szakadát László 1995: Ronald Coase és a közgazdaságtan módszertana. *Közgazdasági Szemle* (42.) 11. 1044–1051.
- Terjesen, Siri – Wang, Ning 2013: Coase on Entrepreneurship. *Small Business Economics* (40.) 173–184.
- Tiffany, Paul 2009: Does History Matter in Business? *Enterprise & Society* (10.) 4. 816–830.
- Toms, Steven – Wilson, John F. 2012: Revisiting Chandler on the Theory of the Firm. In: Dietrich, Michael – Krafft, Jackie (eds.): *Handbook on the Economics and Theory of the Firm*. Cheltenham, 297–307.
- Tribe, Keith 1995: The Handelshochschulen and the formation of Betriebswirtschaftslehre. In: uő: *Strategies of Economic Order*. Cambridge, 95–139.
- Valentiny Pál 2005: Ronald Harry Coase. In: Bekker Zsuzsa (szerk.): *Közgazdasági Nobel-díjasok 1969–2004*. Budapest, 515–529.
- Wadhvani, Daniel – Jones, Geoffrey 2013: Schumpeter's Plea: Historical Reasoning in Entrepreneurship Theory and Research. In: Bucheli, Marchelo – Wadhvani, Daniel (eds.): *Organizations in Time: History, Theory, Methods*. Oxford, 192–216.
- Walker, Paul 2015: The Past and Present of the Theory of the Firm. Kézirat. http://www.researchgate.net/publication/228133325_The_Past_and_Present_of_the_Theory_of_the_Firm_A_Historical_Survey_of_the_Mainstream_Approaches_to_the_Firm_in_Economics – utolsó letöltés: 2015. május 10.
- Whittington, Richard 2008: Alfred Chandler, Founder of Strategy: Lost Tradition and Renewed Inspiration. *Business History Review* (82.) 267–277.
- Wilkins, Mira 1988: European and North American Multinationals, 1870–1914: Comparisons and Contrasts. *Business History* (31.) 1. 8–45.
- Wright, David McCord 1950: Schumpeter and Keynes. *Weltwirtschaftliches Archiv* (65.) 185–199.
- Yeager, Mary 2001: Mavericks and Mavens of Business History: Miriam Beard and Henrietta Larson. *Enterprise & Society* (2.) 687–768.